

Ιωάννης Βλάχος (Δασκαλογιάννης) (1730-1771) - Ο πρωτομάρτυρας της Επανάστασης στην Κρήτη

✘ Ο Ιωάννης Βλάχος γεννήθηκε στην Ανώπολη Σφακίων, ένα ορεινό χωριό σε ύψος 600μ., περί τα δύο χιλιόμετρα από τη θάλασσα, στη θέση της αρχαίας ομώνυμης πόλης, φέουδο των Σκορδιλών κατά τη Βυζαντινή περίοδο. Η ακριβής ημερομηνία γεννήσεώς του δεν είναι εξακριβωμένη. Πιθανολογείται όμως ότι γεννήθηκε ή το 1722 ή το 1730 (θεωρείται πιθανότερο).

Το «Βλάχος» δεν είναι βέβαιο αν ήταν όντως αληθινό επίθετο ή προσωνύμιο (προσωνύμια είχαν τότε σχεδόν όλοι οι Σφακιανοί). Έμεινε περισσότερο γνωστός στην ιστορία με το προσωνύμιο «Δασκαλογιάννης» (και πολύ λιγότερο σαν «Δασκαλάκης»), λόγω του ότι επειδή ήταν πολύ μορφωμένος, τον αποκαλούσαν «δάσκαλο» (Ο Δάσκαλος, ο Γιάννης). Ο όρος «Δασκαλογιάννης», θεωρείται αυθαίρετος, παρ' ότι έχει επικρατήσει στις μέρες μας. Ο Ιωάννης Βλάχος έγινε αποδεκτός ως «Ο Δάσκαλος ο Γιάννης» κι έτσι αποκαλούνταν τότε.

Με το όνομα επίσης τούτο αναφέρεται και σε τουρκικό έγγραφο του 1750: «Bente Daskalo Vani Vazici Kasteli Mezbur=Ο δούλος Δάσκαλος Γιάννης, γραμματικός του Καστελίου».

✘ Κάποιοι ισχυρίστηκαν ότι ο Δασκαλογιάννης «έσερνε» από τη ναυτική γενιά των Ανδρουλακάκηδων, του Λουτρού. Προφανώς έχουν επηρεασθεί από το γεγονός ότι οι Τούρκοι αποκαλούσαν τον Δασκαλογιάννη «Ιωάννη υιόν Ανδρέου» κατά την πρακτική της εποχής. Μια πρακτική που περιέργως έχει αρχαιοελληνική ρίζα. Πράγματι υπάρχει τουρκικό έγγραφο που τον αποκαλεί «Ιωάννη υιόν Ανδρέου». Και πράγματι ο πατέρας του ονομάζετο Ανδρέας, όπως και ο πρώτος του υιός, κατά το συνήθειο που επικρατεί πάντα.

Το αρχοντικό του Δασκαλογιάννη διακρίνεται ακόμη ερειπωμένο στην Ανώπολη, πάνω από το Λουτρό. Και ο θρύλος του ζει στα βουνά και στα φαράγγια και στις άγριες ακρογιαλιές του Λιβυκού.

Ο Δασκαλογιάννης υπήρξε ένας από τους πλέον εγγράμματους, μορφωμένους και πολυταξιδεμένους Σφακιανούς. Ο πατέρας του ήταν ένας πλούσιος караβοκύρης που τον μόρφωσε στο εξωτερικό, πιθανότατα στην Ιταλία όπου σπούδαζαν τότε κι

άλλοι Κρητικοί, αφού μιλούσε την ιταλική γλώσσα.

Στην εμφάνιση ήταν άντρας μετρίου αναστήματος, ανδροπρεπής και εύχαρις σαν χαρακτήρας. Είχε φυσική ευφράδεια και έπειθε εύκολα αφού είχε το σπάνιο χάρισμα της ρητορικής ηγεσίας.

Η οικογένειά του αποτελούνταν από τέσσερα αδέρφια, το Νικόλαο ή Χατζή Σγουρομάλλη, τον Παύλο, το Μανούσο και τον Γεώργιο. Η γυναίκα του λεγόταν Σγουρομαλλίνη ή Ξανθομαλλίνη, με καταγωγή από το Ρέθυμνο και μαζί της είχε αποκτήσει τέσσερις κόρες και δύο γιους. Τη Μαρία, την Ανθούσα, την Ελευθερούσα, το όνομα της τέταρτης δεν αναφέρεται πουθενά, τον Ανδρέα και το Νικολάκη.

Στην κατοχή του ο Δασκαλογιάννης είχε τέσσερα τρικάταρτα καράβια κι ο ίδιος ταξίδευε με αυτά στα λιμάνια της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας. Είχε, μαζί με τ' αδέρφια του, ναυτικά «πρακτορεία» στα κυριότερα λιμάνια και σε πολλά ελεύθερα ελληνικά νησιά, όπως στα Κύθηρα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι συμπατριώτες του, οι Σφακιανοί, σε αντίθεση με τους άλλους Κρητικούς που απεχθάνονταν τότε τη θάλασσα, είχαν δεκάδες καράβια στη Μεσόγειο, με βάση τον όρμο Λουτρό στο Λιβυκό, δυτικά της Χώρας Σφακίων, στα ίχνη του αρχαίου «διλίμενου» Φοίνικα. Αλλά ήταν ο μόνος Σφακιανός της εποχής που τολμούσε να κυκλοφορήσει στην επαρχία με ευρωπαϊκά ρούχα, χωρίς να τον αποκαλούν «ψαλιδόκωλο»!

Με τις συναλλαγές αυτές (στις οποίες δεν τον δυσκόλευε η γλώσσα καθόλου, μια και εκτός από ιταλικά μιλούσε και ρώσικα), που τον είχαν κάνει πλουσιότατο και πρώτο σε μόρφωση Σφακιανό, του δινόταν και η ευκαιρία να μελετά τον τρόπο ζωής των ελεύθερων ανθρώπων και να τον συγκρίνει με τα βασανιστήρια και την τυραννία επί των συμπατριωτών του. Ήταν τέτοια η κατάσταση των υπόδουλων Χριστιανών, που έβλεπε ότι αν συνεχιστεί θα εξαφανιστεί και το παραμικρό ίχνος Χριστιανισμού και Ελληνισμού στο νησί.

Κάτω από τέτοιες σκέψεις δεν άργησε να βρεθεί στις συσκέψεις των Ελλήνων του εξωτερικού που γινόταν στην Τριέστη υπό την υποκίνηση του Ορλόφ για επαναστατικό κίνημα στην σκλαβωμένη Ελλάδα. Αποδέχεται αμέσως την πρόταση για επανάσταση δίνοντας βάση στα μεγάλα λόγια και τις κούφιες υποσχέσεις περί ρωσικής βοήθειας και συμπαράστασης.

Η κατάσταση στην Κρήτη, την εποχή εκείνη

Οι Τούρκοι κρατούσαν έναν αιώνα την Κρήτη και τρεις αιώνες τον Μοριά και τη Ρούμελη. Τα Σφακιά, όμως, που δεν ησύχασαν ποτέ σ' όλο το μάκρος της ενετικής κατοχής, είχαν μια περίεργη τύχη. Το 1648, ενώ είχαν υποταχθεί όλες οι γύρω επαρχίες και τα κάστρα ήταν γκρεμισμένα, δίχως το Μεγάλο, οι Σφακιανοί βοηθούσαν τον Ματθαίο Καλλέργη και τους Ενετούς στις επιχειρήσεις του Αλμυρού.

Όπως μας λέει ο Τούρκος ιστορικός Ναϊμά, **«βασιζόμενοι εις το ορεινόν και δύσβατον της επαρχίας των, δεν διήγον φιλησύχως και επί εποχής των απίστων (Ενετών). Για τον λόγο αυτό -συνεχίζει ο ιστορικός- έστειλαν οι Τούρκοι τον Κετχουντά της Ρούμελης Κουτούζ Αλή Αγά, όστις κατέλαβε το φρούριον, καταδιώξας και διασκορπίσας τους απειθείς τούτους (Σφακιανούς). Ο αρχιστράτηγος προσέφερε διάφορα δώρα και επεδαψίλευσε διαφόρους φιλοφρονήσεις εις τον ρηθέντα Αλή Αγά».**

Άλλος, όμως, Τούρκος, ο γνωστός μας από την περιήγησή του, ο Εβλιά Τζελεμπί, αναφέρει ότι τα Σφακιά τα πάτησε ο ίδιος ο θρυλικός για το παράστημα και την ανδρεία του Δελή Χουσεΐν Πασάς, ο Γαζής. Μετά λίγα χρόνια, και συγκεκριμένα το 1658, ύστερα από συνομιλίες με τον Χουσεΐν Πασά, τα Σφακιά που μέχρι τότε ήταν φέουδο του ίδιου του Χουσεΐν, υπάγονται στο βακουφικό σύστημα. Και αφιερώνονται στις ιερές πόλεις Μέκκα και Μεδίνα.

Στα Σφακιά φαίνεται ότι έμεινε για λίγο καιρό Τούρκος αξιωματούχος. Αλλά κανένας δεν εγκαταστάθηκε μόνιμα. Τους φόρους τους, που ήταν ένα αστείο ποσό για τα εμπορευόμενα ή πειρατικά έστω, Σφακιά, πότε τους πλήρωναν και πότε όχι, οι Σφακιανοί. Πότε με διαμαρτυρίες στον ίδιο τον σουλτάνο και πότε με ζοριλίκι, κατάφερναν να γλιτώνουν.

Στα τουρκικά αρχεία του Μεγάλου Κάστρου, που μετέφρασε ο Ν. Σταυρινίδης, βρίσκουμε οργισμένα φερμάνια των σουλτάνων, που ζητούν να λήξει αυτή η κατάσταση με τους Σφακιανούς. Να ένα γραμμένο «τη τριακοστή του μηνός Ρετζέπ, του έτους χίλια εκατόν εβδομήκοντα δύο (18-3-1759)», δέκα χρόνια πριν από τα γεγονότα που εξιστορούμε:

...παρά ταύτα, οι ραγιάδες της εν λόγω επαρχίας (Σφακίων) συνεργαζόμενοι στενώς μετά των απίστων εχθρών κουρσάρων και όντες λίαν πανούργοι και δόλιοι, βασιζόμενοι δε και εις το δύσβατον των οδών των και το απρόσιτον της Επαρχίας των και συμπεριφερόμενοι πάντοτε μετά σκαιότητος, αρνούνται... την καταβολήν των φόρων των, προβάλλοντες άρνησιν και εμμονήν και αντίστασιν,

συγκεντρωθέντων ούτω εις χείρας των άνω των 40.000 γροσίων... Οσάκις δε απέστειλε (ο έφορος) ανθρώπους εις την Επαρχίαν των διά να ζητήσουν... την πληρωμήν... όχι μόνον δεν επλήρωσαν τούτους, αλλ' ούτε απάντησιν τινά έδωσαν...

Σε παλιότερα φερμάνια βρίσκουμε τις ίδιες κατηγορίες του σουλτάνου για τους Σφακιανούς, που «περιφέρονται ένοπλοι» και περιφρονούν τον νόμον. Κάπου-κάπου οι διαταγές του σουλτάνου γίνονται φιλικές προς τους Σφακιανούς και ορίζουν να μη τους ενοχλεί κανένας, να μη τους υποβάλλουν σε ταλαιπωρίες, όταν κατεβαίνουν απ' τα βουνά τους ν' αγοράσουν στάρι.

Τα αντιφατικά φερμάνια

Για τα «δοσίματα» αυτά υπάρχουν αρκετά τούρκικα χαρτιά. Άλλα είναι οργισμένα και άλλα φιλικά.

Ο γραμματικός των Σφακιανών Σγουρομάλλης Νικολός αναγνωρίζει σύμφωνα με έγγραφο του 1767 ότι από το χρέος των Σφακιανών **«δεν κατεβλήθη ούτε εν άσπρον ή όβολός τις... αλλά παραμένει ολόκληρον το ποσόν τούτο εις χρέος των ραγιάδων της επαρχίας»** και υπόσχεται πληρωμή.

Λίγο πριν, σε βασιλικό «Χάττι Χουμαγιούν» της 19ης Ιουνίου 1765 με το περίφημο ιδιόγραφο «μουτζεπίνιζε αμέλ ολουνά» (ενεργήσθω συνωδά) του σουλτάνου οριζόταν ότι: **«Άμα τη λήψει, ενεργούντες συμφώνως προς την επί τούτοις εκδοθείσαν διαταγήν μου... φροντίσατε να σέβεσθε την παλαιόθεν εις τα βακούφια ελευθερίαν... Να μην επιτρέψητε εις τους δραγουμάνους ή εις άλλον τινά έξωθεν να προβαίνουν εις ενεργείας αντιβαινούσας τους όρους ανεξαρτησίας αυτών».**

Πού σημαίνει ότι δεν ελάμβαναν ειδικά μέτρα κατά των Σφακίων, δεν τα εξαιρούσαν από την ευνοϊκή μεταχείριση των βακουφίων, παρά την άρνηση των Σφακιανών να πληρώνουν φόρους.

Θρύλος αλλά και ιστορία έχουν μια εξήγηση για την αντίφαση: Μια γυναίκα προστάτευε τα Σφακιά μέσα στα σεράγια του Σουλτάνου εκείνο τον καιρό:

«Η εκ των εναρέτων μουσουλμανίδων Φατμά Χατούν, Χανούμ Σουλτάν, είη διαρκής η αγνότης αυτής...», γράφουν τα τεφτέρια.

Όταν τους απειλούσαν οι Τούρκοι, οι μισοί Σφακιανοί έμπαιναν στα καράβια και ανοίγονταν στο πέλαγος και οι άλλοι μισοί ανέβαιναν στα απάτητα βουνά και στα άγρια φαράγγια και δεν μπορούσε κανείς να τους πειράξει. Διαβάζουμε σε φερμάνι

της εποχής:

«Εάν δε, παρ' ελπίδα, φθάση απεσταλμένος τις εις την επαρχίαν των, οι κατηραμένοι κάτοικοί της και οι υπόλοιποι καπεταναίοι τους διαφεύγουν...».

Στον όρμο του Λουτρού, που ήταν το «κεντρικό λιμάνι» των Σφακίων, υπήρχε πλούτος και μεγαλείο. Στην Ανώπολη της οποίας επίνειο ήταν το Λουτρό, η αρχοντιά ήταν έκδηλη. Και όχι μόνον εκείνη την εποχή. Στα χαρτιά των Ενετών αναφέρεται ένα μεγαλοπρεπές γεύμα του καπετάν Κατσούλη Πατεροζάπα στον γενικό προβλεπτή Κρήτης Γερώνυμο Καπέλο, ο οποίος επιχειρούσε επίσκεψη φιλίας στα Σφακιά το 1608. Στο τραπέζι αυτό, σύμφωνα με τα χαρτιά των Ενετών, ο Ανωπολίτης καπετάνιος άπλωσε τριακόσια αργυρά σκεύη.

Και στη χώρα Σφακίων, στον Ομπρός Γιαλό «με τσ' εκατόν τις εκκλησιές, τα πλούσια τα σεράγια» κατοικούσαν άρχοντες «καλόσειροι» και ναύτες «παινεμένοι».

Η αντιδικία Σφακιανών με τους «Πεδινούς»

Οι Σφακιανοί είχαν μια άλλοτε σιωπηρή και άλλοτε αιματηρή αντιδικία με τους πεδινούς Κρητικούς. Ο ιστορικός των Σφακίων Γρ. Παπαδοπετράκης, φανατικός υπέρ των συμπατριωτών του, ομιλεί περί εχθρότητας που οφείλετο στην υπεροχή των Σφακιανών, φυλετική και ψυχολογική. Οι Σφακιανοί ήταν άνδρες ωραίοι, ευσταλείς, γενναίοι και σχετικώς ευκατάστατοι. Ακόμη και οι εγκατεστημένοι στα «κατωμέρια», με την ευφυΐα, την εργατικότητα και την ευελιξία τους, υπερείχαν των άλλων. Δημιουργούσαν περιουσίες και σχέσεις και ξεχώριζαν στις κοινωνίες που ζούσαν σε όλες τις εποχές. Έγγραφα του καιρού εκείνου ομιλούν για δολοφονίες Σφακιανών από άλλους Κρητικούς στην περιοχή του Ηρακλείου.

Επίσης αναφέρεται περιστατικό φορολογικής μορφής: Οι Τούρκοι αφαίρεσαν φορολογικά «δελτία» από τα Σφακιά και τα προσέθεσαν σε άλλες επαρχίες. Προφανώς διότι δεν μπορούσαν να τα εισπράξουν οι φορατζήδες.

Ο Δασκαλογιάννης πρέπει να γνώριζε ότι οι πεδινοί Κρητικοί δεν θα σηκώνονταν μαζί του. Ήταν άλλωστε έναν αιώνα άοπλοι και άμαθοι των όπλων, σε αντίθεση με τους δικούς του που οπλοφορούσαν από νήπια. Ακόμη: Στα Σφακιά υπήρχε μία ή και περισσότερες ομάδες καταδρομέων.

Η Ιστορία διασώζει μία με αρχηγό τον Μάρκο, γιο του καπετάν Γιωργάκη. Η ομάδα του Γιωργακομάρκου ρήμαζε τα υποστατικά των αγάδων, πέρα από τα Σφακιά, στα αποκορωνιώτικα και τα ρεθεμνιώτικα χωριά. Έπεφταν τη νύχτα, εξόντωναν

τους αγάδες και τους ανθρώπους τους και γύριζαν στα Σφακιά φορτωμένοι με «κούρσο». Ήταν δεινοί νυχτοπολεμιστές και οδοιπόροι. Οι Τούρκοι τους αποκαλούσαν «Σεϊτάν τακιμί» και τον αρχηγό τους Δαιμονάρχη.

Οι Σφακιανοί είχαν και μόνιμη αντιδικία με τον μεγάλο γαιοκτήμονα και κτηνοτρόφο Ιμπραήμ Αληδάκι, έναν απόγονο Ενετών εξωμοτών που κρατούσε όλες τις βορινές πλευρές των Σφακιανών βουνών. Είχε στήσει μιτάτα, πάει να πει στάνες, δεκατέσσερις από τα σύνορα του Ρεθύμνου μέχρι τη Μαλάξα, το βουνό που στέκει πάνω από τη Σούδα.

Ο πύργος του, παλιό ενετικό φρούριο, κτισμένο πάνω στη μοναδική έξοδο των Σφακιών, στέγαζε δεκάδες ενόπλους, μεταξύ των οποίων και χριστιανούς. Και οι ποιμένες του είχαν συνεχείς αντιδικίες με τους Σφακιανούς.

Ο Αληδάκις ήταν ο βασικός επιτηρητής των Σφακιανών και ο πληροφοριοδότης των Τούρκων, γι' αυτό και δεν τον χώνευαν οι άλλοι αγάδες της περιοχής και δεν αντέδρασαν όταν, λίγα χρόνια αργότερα, τον εξόντωσαν οι Σφακιανοί.

Οι πρώτες φήμες της επανάστασης

Παρά τη μυστικότητα, φήμες πως τα Σφακιά ετοιμάζονταν να σηκωθούν διέτρεχαν τις άγριες ακρογιαλιές, κατέβαιναν στα βάθη των επτά μεγάλων φαραγγιών και έφταναν ως τις δεκάδες κορυφές, που υψώνουν το μεγαλείο των Μαδάρων ως δυόμισι χιλιόμετρα ψηλά. Οι Τούρκοι ήταν φοβισμένοι από τις φήμες για τον ρωσικό στόλο που είχε κατακλύσει το Αιγαίο. Και περίμεναν ανήσυχοι την έκρηξη.

Η επιστροφή του Δασκαλογιάννη και οι ρωσικές υποσχέσεις

Ο Δασκαλογιάννης γυρνά στα Σφακιά γεμάτος όνειρα και ενθουσιασμό για την απελευθέρωση του τόπου του και με τόσα χαρούμενα συναισθήματα δεν δυσκολεύεται καθόλου, μια κι έχει φυσικό ηγετικό χάρισμα, να εμψυχώσει τους συμπατριώτες του. Τους κάνει να πιστέψουν ότι ήρθε η ώρα να ελευθερωθεί το γένος των Ελλήνων από τους Αγαρηνούς με τη βοήθεια του ξανθού γένους, των Ρώσων δηλαδή, όπως προέλεγε ο χρησμός της «Οπτασίας» του Αγαθαγγέλου, ενός περίεργου βιβλίου που κυκλοφορούσε ευρύτατα τον 18ο αιώνα. Το βιβλίο αυτό, όποιος κι αν ήταν ο σκοπός εκείνου που το έγραψε κι ανεξάρτητα της προφητικής του αξίας, είναι γεγονός πως είχε μεγάλη επίδραση στο φρόνημα των Ελλήνων, αναπτέρωσε και ενίσχυσε αναμφισβήτητα τις ελπίδες για την απελευθέρωση και ανάσταση της εθνικής κληρονομιάς.

Ο Δασκαλογιάννης αφού ξεπέρασε κάποιος από τους ενδοιασμούς των

καπεταναίων, και αφού τους βεβαίωσε ότι ο Μόσκοβος μάχεται κιόλας στα ελληνικά νερά, έφυγε για την Αδριατική και γύρισε τα Χριστούγεννα του ίδιου χρόνου φορτωμένος όπλα και ελπίδες.

«Μεσούντος του μηνός Σιεβάλ», δηλαδή το τέλος Ιανουαρίου 1770, οι Τούρκοι των Χανίων αναφέρουν στον σουλτάνο ότι, όπως αποκαλύπτουν «εξ αλληπαλλήλων πηγών γραπταί πληροφορίαι», δεκάδες ρούσικα πλοία εισέβαλαν στη Μεσόγειο από το Γιβραλτάρ. Φήμες αλλά και αληθινές ειδήσεις πήγαιναν και ήρχοντο ανάμεσα στα Χανιά και την Κωνσταντινούπολη. Οι πασάδες της Κρήτης πανικόβλητοι απαγόρευσαν στους Χριστιανούς να φορούν ρούχα όμοια με των Τούρκων. Στις πόρτες τους χάραξαν διακριτικά σημάδια...

Ο Αλέξιος Ορλώφ, που βρισκόταν τότε στη Πάρο με το ρώσικο στόλο, στέλνει ξανά επιστολή στον Δασκαλογιάννη και του υπόσχεται για άλλη μια φορά βοήθεια, αφού αρχίσει τον αγώνα. Με τη γραπτή διαβεβαίωση του αρμόδιου εκπροσώπου της Ρωσίας, δεν ήταν δυνατόν να μη πιστέψουν ότι μια ομόδοξη αυτοκρατορία, με τόσες δυνατότητες, μπορούσε να τους εγκαταλείψει στα νύχια του αιμοβόρου θηρίου για να τους κατασπαράξει.

Η επανάσταση

Μετά τις καθιερωμένες συνελεύσεις στις οποίες όλοι οι «άνδρες των αρμάτων» ψήφιζαν, στις αυλές της Παναγίας της Θυμιανής, πόλεμο ή ειρήνη, οι καπετάνιοι κίνησαν, φανερά πλέον, τις προπαρασκευές. Με πρόσχημα το Πάσχα, έφευγαν από τα Κάστρα και τα πεδινά χωριά οι Σφακιανοί «άποικοι» και μαζεύονταν στα Σφακιά για να αρματωθούν και να καταταχθούν στα επαναστατικά σώματα. Τουρκικό έγγραφο επισημαίνει ότι οι άπιστοι αυτοί «ανεχώρησαν κρυφίως εκ των χωρίων όπου διέμενον και συνεκεντρώθησαν άπαντες εις την επαρχίαν Σφακίων». Αλλά κανένας άλλος «κατωμερίτης» δεν κινήθηκε.

Σύμφωνα με τον λαϊκό ποιητή «Μπάρμπα Μπατζελιό», τον όμηρο του Δασκαλογιάννη, «μια μέρα τ' Απριλιού, ως το κολατσιδάκι» οι Σφακιανοί οργάνωσαν το στρατόπεδό τους στο μικρό οροπέδιο Κράπη, στην έξοδο του φαραγγιού του Κατρέ, στα σύνορα με τον Αποκόρωνα. Αλλά οι πληροφορίες του Μπατζελιού δεν είναι πάντα ακριβείς. Οι επαναστατικές ενέργειες είχαν αρχίσει από πριν. Ασύδοτοι και ασυγκράτητοι νεαροί επαναστάτες είχαν οργανώσει συστηματικές επιθέσεις κατά των αγάδων.

Την 25 Μαρτίου 1770, μια μέρα που αργότερα θα γίνει εθνικό σύμβολο, δεκάδες παπάδες πάνοπλοι και δύο χιλιάδες επαναστάτες με τους καπετάνιους τους,

ύστερα από μια πανηγυρική λειτουργία μετά των απαραίτητων πυροβολισμών, κήρυξαν την επανάσταση, υψώνοντας την επαναστατική σημαία στην Ανώπολη. Αρχηγοί των επαναστατών, εκτός από τον Δασκαλογιάννη αναφέρονται ο Μανούσακας, ο Γιωργάκης, ο Βουρδουμπάς, ο Χούρδος, ο Μπουνάτος, ο παπα Σήφης, ο Βολούδης, ο Μωράκης, ο Σκορδίλης και αρκετοί άλλοι -οι Σφακιανοί είχαν από τότε το πάθος για το καπετανλίκι...

Ο Δασκαλογιάννης με τους δικούς του κατέβηκε στον Αποκόρωνα, οπλισμένος αυτή τη φορά. Και στο κεφάλι του τύλιξε μαύρο κεφαλομάντιλο στη θέση του ναυτικού καλπακιού. Άλλοι καπετάνιοι πέρασαν στα Ρεθεμνιώτικα. Ο Δασκαλογιάννης έφτασε στη Μαλάξα και με το ναυτικό κανοκιάλι ερευνούσε το κρητικό πέλαγος για να ανακαλύψει τα ρούσικα καράβια που περίμενε. Λίγες μέρες πριν είχε απαντήσει με ένα «Μολών Λαβέ» στους απεσταλμένους των Τούρκων, ιερωμένους, που έφερναν πρόταση συνδιαλλαγής: **«Κατ' ουδένα τρόπον ησυχάζομεν!»**.

Όμως τελευταία στιγμή ο Αλέξιος Ορλόφ με το ρώσικο στόλο, αντί να πλεύσει προς τα Χανιά, όπως είχε υποσχεθεί με την επιστολή προς τον Δασκαλογιάννη, έπλευσε προς τον Τσεσμέ όπου και συμάχησε με τον τούρκικο στόλο και του δόθηκε ο τίτλος «Τσεσμενεσκη», δηλαδή νικητής του Τσεσμέ. Η κίνηση αυτή, έμεινε στην ιστορία σαν «Ορλωφικά» κι απέδειξε ότι οι Έλληνες χρησιμοποιήθηκαν σαν αντιπερισπασμός της Ρωσίας απέναντι της Τουρκίας, καθώς με τη συνθήκη Κιουτσούκ-Καϊναρτζή οι ρωσικές δυνάμεις αποχώρησαν εγκαταλείποντας τους Έλληνες.

Ο Δασκαλογιάννης βλέπει τα σχέδια του να καταρρέουν μετά την εγκατάλειψη των Ρώσων, εν τούτοις δεν εγκαταλείπει τον αγώνα. Δεν υποκύπτει. Συνεχίζει έστω κι αν αρχίζει να χάνεται κάθε ίχνος ελπίδας.

Ο σουλτάνος είχε πληροφορηθεί από τις 10 Απριλίου τις κινητοποιήσεις του Δασκαλογιάννη. Αλλά δεν ήθελε να κινηθεί χωρίς να εξακριβώσει τις πληροφορίες. Στις 7 Μαΐου του 1770 έφτασε στο Μεγάλο Κάστρο αυτοκρατορικό φερμάνι που όριζε: **«Αν εξακριβώσητε ότι πράγματι ούτοι (οι Σφακιανοί) τυγχάνουσι επαναστάτες και στασιαστές, ενισχύουν δε τους εχθρούς της πίστεως και προβαίνουν εις πράξεις ανατρεπτικάς... τότε πάντες υμείς εν ομοφωνία εκστρατεύσατε εναντίον τους και προβήτε εις την σφαγήν και τον αφανισμόν αυτών...»**.

Στο μεταξύ οι επαναστάτες εξόντωναν τους Τουρκοκρητικούς του κάμπου και τις φρουρές των μικρών πύργων.

Κατά τα τουρκικά αρχεία, στις 28 Μαΐου ο αρχηγός του στρατού που είχε εντολή να χτυπήσει τους επαναστάτες αναφέρει ότι οι προσπάθειές του να ησυχάσει τους Σφακιανούς απέτυχαν. Ο ηγούμενος του Πρέβελη και ο επίσκοπος Αρκαδίας (Μεσαράς) που έστειλε για συμφωνίες εκδιώχθηκαν από τον Δασκαλογιάννη. Οι μάχες με τον στρατό που συγκεντρώθηκε στις Βρύσες άρχισαν τις ύστερες μέρες του Μαΐου.

Οι τουρκικές δυνάμεις χτυπούσαν τα Σφακιά από δυο μέρη. Από την ανατολική διάβαση, περιοχή Τσιλίβδικα - Καλλικράτης. Και, κατά μέτωπον, από την Κράπη προς Ξυλόδεμα. Οι συγκρούσεις συνεχίζονταν νύχτα και μέρα και το αίμα πλημμύριζε τα αυχηρά βουνά και το ιστορικό λαγκάδι του Κατρέ. Οι πρώτοι νεκροί όμως δεν ήταν ούτε Τούρκοι, ούτε επαναστάτες. Ήταν Χριστιανοί άμαχοι που οι Τούρκοι χρησιμοποιούσαν για μεταφορείς, -σακουλιέρηδες- και τους έστηναν μπροστά από τα δικά τους τμήματα για να δεχθούν πρώτοι τα πυρά των επαναστατών.

Η ύστατη μάχη

Η υπεροχή των Τούρκων σε αριθμό και η απουσία βοήθειας ανάγκασαν τον Δασκαλογιάννη να αναδιπλωθεί στα βουνά και τα περάσματα. Ο αρχηγός, απογοητευμένος από την απατηλή στάση των Ρώσων, συγκέντρωσε όλα τα τμήματα στις πύλες των Σφακιών.

Παρά την τεράστια αριθμητική υπεροχή του εχθρού, δίνει φονικότατη μάχη στα στενά της Νίμπρου που κρατά δύο ολόκληρες μέρες. Ο σκοπός του δεν είναι φυσικά να εμποδίσει τη προέλαση του εχθρού αλλά να την καθυστερήσει, για να δοθεί καιρός στα γυναικόπαιδα να επιβιβασθούν στα καράβια, μια και δεν υπήρχε πια άλλη σωτηρία.

Ο Τούρκος σερασκέρης αναφέρει γραπτώς στον πασά του Μεγάλου Κάστρου την 20ή του μηνός Σαφέρ, 1184, δηλαδή την 6η Ιουνίου 1770 ότι **«ο στρατός έφθασε εις την επαρχίαν Σφακίων» και επετέθη «κατά των ληστών» με τηλεβόλα, τουφέκια και λοιπά πολεμικά όργανα (;) κατασφάζων και εξολοθρεύων αυτούς».**

Ο αγώνας ήταν σκληρός και άνισος. Αλλά ο τόπος ευνοούσε τους επαναστάτες. Οι Τούρκοι έπρεπε να περάσουν από φαράγγια και άνυδρα βουνά. Οι Σφακιανοί τους

περίμεναν παντού, τους αιφνιδίαζαν, κυλούσαν ακόμη και βράχους από τις πλαγιές και τους αποδεκάτιζαν. Οι στρατιώτες που προχωρούσαν συντεταγμένοι μαζί με τα υποζύγια δεν μπορούσαν να αμυνθούν σ' αυτή την πρωτοφανή μορφή πολέμου.


Οι μέρες περνούσαν. Δίψα και ζέστη βασάνιζε τους εισβολείς. Οι Σφακιανοί έδιδαν και μάχες «εκ παρατάξεως» στην είσοδο κάθε χωριού. Οι Τούρκοι περνούσαν αφήνοντας εκατοντάδες νεκρούς στα λαγκοπεράματα και στα ποροφάραγγα.

Οι Τούρκοι πληροφορούνται ότι τα γυναικόπαιδα έχουν σκοπό να επιβιβασθούν στα καράβια για να δραπετεύσουν κι αμέσως 6000 στρατός καταφθάνει στην Ανώπολη για να τα εμποδίσει. Εφτακόσιοι ως οχτακόσιοι Σφακιανοί που βρίσκονται στην περιοχή τρέχουν για να τα προστατεύσουν. Πάνω από το Λουτρό γίνεται άγρια μάχη στήθος με στήθος, με το μαχαίρι, γιατί με τα όπλα υπήρχε κίνδυνος να κτυπήσουν τα γυναικόπαιδα.

Από τους 700-800 άνδρες του Δασκαλογιάννη, έχουν σκοτωθεί οι 300 όμως και οι Τούρκοι πλήρωσαν με τίμημα 1000 νεκρούς, αλλά μπαίνουν στο τέλος στην Ανώπολη. Άρχισε άγρια σφαγή. Άνδρες και γυναίκες πολεμούν απεγνωσμένα ώσπου σκοτώθηκαν όλοι και όλες. Μόνο εκατό γυναικόπαιδα που αιχμαλώτισαν οι Τούρκοι επέζησαν από τούτο το άγριο μακελειό. Οι Τούρκοι απο εκεί και μετά συνέχιζαν το εξοντωτικό τους έργο, κόβοντας δέντρα, ξεριζώνοντας αμπέλια. Όσους άνδρες συλλάμβαναν τους έσφαζαν επί τόπου, ενώ τις άσχημες γυναίκες, τα παιδιά και τους γέροντες τους έριχναν σε γκρεμούς για να διασκεδάσουν.

Στη διάρκεια τούτης της φονικής μάχης ο Δασκαλογιάννης είχε στείλει τη γυναίκα του μαζί με τις δύο μεγάλες του κόρες, τη Μαρία και την Ανθούσα, στο Λουτρό για να μπουν στο καράβι του. Όμως στο δρόμο τραυματίστηκε η Σγουρομαλλίνη και οι κόρες της νομίζοντας ότι σκοτώθηκε τρέχουν απελπισμένες, χωρίς να ξέρουν που πηγαίνουν, με αποτέλεσμα να πέσουν στα χέρια των Τούρκων που όταν έμαθαν ότι είναι κόρες του αρχηγού τις παρέδωσαν στο σερασκέρη.

Ο Δασκαλογιάννης εν τω μεταξύ κατεβαίνει στο Λουτρό, μαθαίνει το χαμό των παιδιών του, βλέπει τη γενική καταστροφή και στη απελπισία του πάνω αποφασίζει να παραδοθεί στον πασά. Οι άλλοι αρχηγοί όμως δεν τον αφήνουν να πραγματοποιήσει τη σκέψη του.

Ο πασάς του έστειλε επιστολή παρακαλώντας τον να παραδοθεί και με την υπόσχεση οτι αν κάνει αυτό που του έλεγε όχι μόνο δεν θα βλάψει τα Σφακιά αλλά θα φύγει αμέσως απο εκεί.  Ο Δασκαλογιάννης συγκαλεί γενική συνέλευση στα Κρούσια για να τους ανακοινώσει την πρόταση, όμως η συνέλευση αποφασίζει

ομόφωνα ότι θα συνεχίσει τον αγώνα και απαντούν στο πασά ότι δεν θα παραδοθούν ποτέ. Και η τελευταία πράξη του αιματηρού δράματος παίζεται στο φαράγγι της Αράδαινας, ένα από τα πιο ωραία και επιβλητικά φαράγγια των Λευκών Ορέων με κατακόρυφες πλευρές εκατοντάδων μέτρων.

Οι Τούρκοι μαζεύτηκαν χαμηλά και στρατοπέδευσαν στο Φραγκοκάστελλο όπου υπάρχει νερό γιατί οι Σφακιανοί δηλητηρίασαν όλα τα πηγάδια της περιοχής. Και από κει με επιδρομές και ενέδρες προσπαθούσαν να συλλάβουν τον Δασκαλογιάννη. Η εντολή του πασά ήταν ρητή: Να συλληφθεί ζωντανός ο αρχηγός. Αλλιώς ο στρατός, παρά τις απώλειες και τις δαπάνες, δεν θα έφευγε από τα Σφακιά.

Αλλά και οι Σφακιανοί βρίσκονταν σε τραγική θέση. Όλα τα χωριά καμένα. Τα κοπάδια, τα σπίτια, οι σοδειές λεηλατημένες. Και έφταναν οι ψυχρές μέρες του Φθινοπώρου. Σε λίγο θα κατέβαιναν χιόνια στα βουνά. Οι θάλασσες θα αγρίευαν. Τα γυναικόπαιδα θα αφανίζονταν. Μέσα σ' αυτό το τρομερό κλίμα, ο Δασκαλογιάννης αποφάσισε να δεχθεί τις επίμονες προτάσεις των πασάδων. Οι κήρυκες κραύγαζαν κάθε μέρα:

«Αν παραδοθεί ο Δασκαλογιάννης, εμείς θα φύγουμε από τα Σφακιά και θα χορηγήσουμε γενική αμνηστία. Ο Δασκαλογιάννης θα κρατηθεί για ένα διάστημα σαν εγγύηση ότι δεν θα συνεχισθεί η επανάσταση!»

Παρά την φυσική κάλυψη του γνώριμου τόπου, η νίκη ήταν αδύνατη για τους Σφακιανούς. Γρήγορα οι Τούρκοι τους περικυκλώνουν και όσοι επέζησαν αναγκάστηκαν να διασκορπιστούν στα όρη, για να σωθεί ο καθένας όπως μπορούσε. Μερικοί τότε έφυγαν από τη Κρήτη και δεν ξαναγύρισαν ποτέ πια. Όσοι παρέμειναν κατέβαιναν σαν αετοί τη νύκτα, από τις κορυφές των βουνών στα τουρκοχώρια των γύρω επαρχιών, σκοτώνοντας όσους αγάδες συναντούσαν και άρπαζαν ότι έβρισκαν για να θρέψουν τα πεινασμένα παιδιά τους. Οι αγάδες δεν τολμούσαν να βγουν από τα σπίτια τους και παρά τη νίκη τους ήταν τρομοκρατημένοι. Κι ο πασάς δεν ήθελε να αφήσει τα Σφακιά, ρημαγμένα αλλά ακόμη ανυπότακτα, αφού κανένας δεν «εμούτισε», δεν εδήλωσε υποταγή.

Για να ενθαρρύνει το Δασκαλογιάννη να παραδοθεί, του στέλνει κι άλλο γράμμα, σε ήπιο τόνο όμως τούτη τη φορά:

Σαν έρθεις να μιλήσωμε και σαν ανταμωθούμε, ούλα θε να συμπαθηστούν και φίλοι θα γενούμε.

Κι εκείνος, κάτω από το βάρος της ευθύνης για τέτοια πρωτοφανή καταστροφή, έστω και αν η πρόθεσή του δεν ήταν καμιά άλλη πέρα από τη επιθυμία να ελευθερώσει τον τόπο του από το ζυγό των τυράννων, θεωρεί τον εαυτό του σαν κύριο υπεύθυνο και αποφασίζει να παραδοθεί, νομίζοντας ότι έτσι θα εξιλεωθεί. Ο πασάς τον δέχεται, του παρουσιάζει τη κόρη του Μαρία για να τον ευχαριστήσει και μετά άρχισε να τον ανακρίνει. Κάτω από τέτοιες συνθήκες τον αναγκάζει, σαν εκπρόσωπο και αρχηγό της επαρχίας του, να στείλει επιστολή που έλεγε τα εξής:

Προς τους καπεταναίους των Σφακίων.

Με το γενικό αρχηγό σας τον οποίο θεωρώ φίλο και όχι αιχμάλωτο έδωσα τις ακόλουθες συμφωνίες που πρέπει να παραδεχτείτε όλοι, αλλιώς θα σας καταστρέψουμε εντελώς.

Πρώτον: Ο αρχηγός Δασκαλογιάννης δεν θα επιστρέψει στα Σφακιά αλλά θα παραμείνει μαζί μας, για τρία χρόνια, με την περιποίηση φυσικά που απαιτεί η θέση του.

Δεύτερον: Πρέπει να δηλώσουν οι Σφακιανοί εγγράφως ότι αναγνωρίζουν την τούρκικη κυβέρνηση της Κρήτης.

Τρίτον: Οι Σφακιανοί θα εξακολουθούν να έχουν τα όπλα τους, θα διοικούνται σύμφωνα με τα έθιμά τους, και θα πληρώνουν κάθε χρόνο 5000 γρόσια.

Την επιστολή με τη συμφωνία του Δασκαλογιάννη και του πασά μεταφέρουν δυο χριστιανοί στου Ασκύφου όπου ήταν συγκεντρωμένα τα υπολείμματα των Σφακιανών. Αφού δεν υπήρχαν περιθώρια επιλογής, γίνεται αποδεκτή από όλους και γράφουν στο πασά:

Δεχόμαστε τη συμφωνία του αρχηγού μας με τον εξοχότατο βεζίρη της Κρήτης, αναγνωρίζουμε την Τούρκικη κυβέρνηση, υποσχόμαστε να πληρώνουμε 5000 γρόσια και εμπιστευόμαστε τη ζωή του αρχηγού μας στην τιμιότητα του εξοχότατου βεζίρη.

Η τελευταία πράξη του δράματος

Την απάντηση αυτή την έστειλαν την ίδια μέρα στον πασά με 500 πρόβατα δώρο, εβδομήντα πέντε οπλαρχηγοί, ο πρωτόπαπας κι άλλοι έξη παπάδες. Βασιζόμενοι στις «συμφωνίες» του Χασάν πασά, νόμισαν πως μπορούσαν ακίνδυνα να παρουσιαστούν σ' αυτόν αφού είχαν δηλώσει την υποταγή τους.

Τούτο ακριβώς περίμενε και εκείνος. Αφού διέταξε και τους συνέλαβαν αμέσως, τους παίρνει μαζί του στο Ηράκλειο για να κοσμήσουν το θρίαμβο του. Μετά τους φέρνει στις φυλακές του Κούλε όπου μερικούς κρέμασε αμέσως και μερικοί πέθαναν από τα βασανιστήρια. Όσοι έζησαν δεν κατόρθωσαν να δραπετεύσουν παρά μετά απο χρόνια.

Τον Δασκαλογιάννη και την κόρη του τους κράτησε στο σεράγιο του ο πασάς γιατί ήθελε να τους χρησιμοποιήσει σαν δόλωμα μήπως και καταφέρει να συλλάβει και τους άλλους τρεις αδελφούς του που είχαν προλάβει να καταφύγουν στα Κύθηρα. Όμως λίγο καιρό μετά αφού είδε ότι δεν υπάρχει πιθανότητα να καταφέρει τούτη τη σύλληψη, αποφάσισε να προχωρήσει στην εκτέλεση του αρχικού σχεδίου του. Δηλαδή, να παραδώσει το Δασκαλογιάννη στο μαινόμενο πλήθος για να τον εκτελέσουν.

Έτσι, 17 Ιουνίου, ημέρα Παρασκευή, αργία των Μουσουλμάνων, για να μπορούν να παραβρεθούν στο μαρτύριο του ήρωα, ο Δασκαλογιάννης παραδόθηκε στους δήμιούς του.

Οι Τούρκοι του Μεγάλου Κάστρου που με ιδιαίτερη ευχαρίστηση παρακολουθούσαν πάντα τις εκτελέσεις των Χριστιανών, είχαν συγκεντρωθεί στον τόπο του μαρτυρίου του.

Το μαρτύριο του Δασκαλογιάννη

Στις 17 Ιουνίου 1771 το πρωί, ο πασάς φώναξε ένα βάρβαρο γενίτσαρο, ειδικό στους βασανισμούς, και του παράδωσε τον Δάσκαλο.

- Θέλω το θάνατο σκληρό και στη μεγάλη πλατεία.

Ο «ειδικός» κάλεσε σε σύσκεψη την παρέα του και βρήκαν τον τρόπο που θα σκότωναν τον Δάσκαλο. Τον έσυραν στους δρόμους. Μαζεύτηκαν τα μπουλούκια απ' όλες τις γειτονιές. Άκουσαν οι Χριστιανοί τη βοή να σηκώνεται από τις τέσσερις άκρες της πολιτείας και μαντάλωσαν τα σπίτια τους. Οι φονιάδες ξεκίνησαν για την πλατεία της ανατολικής πύλης του Μεγάλου Κάστρου. Ακ Μειϊτάν την έλεγαν οι Τούρκοι.

Μπροστά έσερναν τον μελλοθάνατο και πίσω ακολουθούσαν άγριοι και πολεμικοί, οι ηρωικοί γενίτσαροι, έτοιμοι να δείξουν την ανδρεία τους πάνω στον δεμένο Δασκαλογιάννη. Ήρθαν μαραγκοί, έμπηξαν τέσσερις πασσάλους στο χώμα, κάρφωσαν σανίδες κι έκαναν ένα κάθισμα ψηλό.

- Γιάε που θα σε κάτσω, Δάσκαλε. Στο θρόνο, σαν το μητροπολίτη, έλεγε ο δήμιος.

Ο Δάσκαλος άκουε και δε μιλούσε. Είχε το κεφάλι ίσιο όσο γινόταν. Κείνη την ώρα,

στην πλατεία του Μεγάλου Κάστρου, ένωθε πως κρινόταν η Κρήτη στο πρόσωπό του κι έκανε κουράγιο κι έσφιγγε τα δόντια του να μην την προσβάλει. Με τον φριχτό θάνατο που του ετοίμαζαν οι Τούρκοι, λογάριαζαν πως θα γελοιοποιούσαν τον πρώτο επαναστάτη της Κρήτης. Αυτό το καταλάβαινε ο Δάσκαλος. Και μάζευε τη δύναμή του να δώσει την ύστερη μάχη.

Όταν τέλειωσε ο «θρόνος» τον σήκωσαν και τον κάθισαν επάνω. Του 'δεσαν χέρια και πόδια. Του 'δεσαν και το κορμί γερά να μη μπορεί να κινηθεί! Και σάλπισαν.

Τότε ήρθε ένας γενίτσαρος με ξυράφι στο χέρι. Ανέβηκε στον «θρόνο», άρπαξε τον μάρτυρα απ' τα μαλλιά και άρχισε να τον γδέρνει σιγά-σιγά, μαστορικά, σαν να τον ξύριζε. Έκοβε λουρίδες από το κεφάλι μέχρι το στήθος κι ύστερα άλλες προς την ωμοπλάτη. Φρίκιασε ο όχλος να δει τέτοιο θέαμα. Πήδηξαν τα αίματα και γέμισαν τα χέρια των δημίων. Ο «ειδικός» έπαιρνε τις λουρίδες και τις πετούσε πάνω στο πλήθος:

- Τζάμπα πετοί για τα στιβάνια σας!

Μπροστά του έβαλαν ένα καθρέπτη για να μεγαλώσουν την οδύνη του. Έπειτα έφεραν δεμένο τον αδερφό του, Χατζή Σγουρομάλλη και όταν είδε ο ένας τον άλλο, **«εμουγκαλίσθησαν ως βόες δις και τρις»** κατά την έκφραση του ιστορικού. Από τη στιγμή αυτή ο Σγουρομάλλης τρελάθηκε.

Εκείνο, όμως, που περίμεναν οι Τούρκοι αξιωματούχοι, δεν έγινε. Μάταια λογάριαζαν πως ο Δάσκαλος θα ούρλιαζε, θα 'κλαιγε, θα γύρευε έλεος. Εκείνος πάλευε σαν άντρας περήφανος με τους φοβερούς πόνους. Κάθε φορά που το ξυράφι έκοβε το κορμί του, ακουγόταν ένα πνιχτό μουγκρητό. Τίποτε άλλο.

Ο όχλος εκνευρίστηκε από την αντοχή του. Ένωθαν πως τούτος ο γκιαούρης περιφρονούσε τον θάνατο και τους δημίους του, κέρδιζε μια κρατερή μάχη μέσα στην καρδιά του Μεγάλου Κάστρου και αποθηριώθηκαν. Ύβρισαν τον Χριστό και τους Κρητικούς και απείλησαν γενική σφαγή για μια στιγμή.

Ένας Τούρκος, ο Χασάν Μαράζης, διηγήθηκε σε βαθιά γεράματα, την εντύπωση που του 'κανε ο ηρωικός θάνατος του Δασκάλου. Ήταν τότε νέος και φανατικός. Έβλεπε τον καπετάνιο να παλεύει συγκρατημένος με τα βασανιστήρια και τρόμαξε: **«Αυτός δεν ήταν άνθρωπος, μα την πίστη μου».**

Οι δήμιοι, όμως, συνέχισαν και μετά τον θάνατό του να κόβουν το δέρμα του νεκρού και να το πετούν στον όχλο.

Για να πιστέψουν πως πέθανε τον άφησαν πάνω στα ξύλα, δυο μέρες, να τον

σαπίσει ο καλοκαιρινός ήλιος. Ύστερα έβαλαν δυο ραγιάδες και τον έθαψαν σ' ένα λάκκο, μια δεκαριά βήματα νοτιοανατολικά από τη γωνία της Ακ-Τάμπιας. Εκεί σκέπασε το λείψανό του το χώμα του Κάστρου κι η λησμονιά.

Η είδηση του μαρτυρικού θανάτου του Δασκαλογιάννη συγκλόνησε τα Σφακιά. Οι καπετάνιοι, που έμειναν με το τουφέκι στα χέρια πάνω στα ερείπια, ορκίστηκαν εκδίκηση.

Συνέχισαν τις επιδρομές κατά των αγάδων και τρία χρόνια αργότερα εξόντωσαν και τον πανίσχυρο Αληδάκη και τις εκατοντάδες των ανθρώπων του πυρπολώντας τον πύργο του και καταστρέφοντας τα υποστατικά του.

Πληροφορίες για τον τόπο του μαρτυρίου

Οι γνώμες των ιστορικών διχάζονται. Ο Παπαδοπετράκης, ο πλησιέστερος προς τα γεγονότα και πρώτος και κυριότερος ιστορικός της επανάστασης του 1770, ο οποίος γράφει ότι παρέλαβε από τον Ιωάννη Πωλιουδάκη ανέκδοτα έγγραφα σχετικά με την επανάσταση, αναφέρει ότι η εκτέλεση έγινε «εις την πλατείαν, την ούσαν προς την ανατολικής πύλην του Ηρακλείου τουρκιστήν ονομαζόμενην Ατ-Μεϊντάν».

Η ανατολική πύλη ήταν η πύλη του Αγίου Γεωργίου ή Λαζαρέτο, στη νότια πλευρά της σημερινής πλατείας Ελευθερίας.

Ο Μουρέλλος αναφέρει ότι η εξέδρα στήθηκε κάτω από ένα πλάτανο της πλατείας, ο Ψιλάκης αντιγράφει τον Παπαδοπετράκη και ο Κριαρής δεν αναφέρει καθόλου τον τόπο του μαρτυρίου, Πιθανόν πάντως να υπάρχουν πάνω σε αυτό περισσότερες πληροφορίες στους κώδικες του Τούρκικου Αρχείου Ηρακλείου που η έρευνα τους θα φωτίσει όχι μόνο αυτό το περιστατικό, αλλά και πολλές άλλες σελίδες στην αιματόβρεκτη ιστορία του νησιού κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Όσο για τον τόπο ταφής, ο Παπαδοπετράκης αναφέρει ότι ο «υπερογδοηκοντούτης» Τούρκος Χασάν Μαράζης που παραβρέθηκε στην εκδορά, διηγήθηκε τη σκηνή στον Ιωάννη Πωλιουδάκη το 1838 και του έδειξε τον τόπο που τον έθαψαν. Τον έθαψαν σε ένα λάκκο νοτιοανατολικά της Ακ Ταμπιάς. Δηλαδή στην περιοχή που βρισκόταν το μαιευτήριο «Μητέρα».

Το τραγούδι του Δασκαλογιάννη

Δεκαέξι χρόνια αργότερα (1786), το τραγικό τέλος της επανάστασης του Δασκαλογιάννη, εξιστορεί στο ποίημα που συνέθεσε ο αγράμματος τυροκόμος από

το Μουρί Σφακίων, μπάρμπα Μπατζελιός. Εάν δεν υπήρχε το τραγούδι τούτο και το σχετικό κεφάλαιο της ιστορίας του Παπαδοπετράκη που το συνέγραψε συγκεντρώνοντας εκατό χρόνια αργότερα διάσπαρτα στοιχεία από την παράδοση, πιθανόν η επανάσταση του Δασκαλογιάννη να είχε λησμονηθεί εντελώς.

Ο μπάρμπα Μπατζελιός (Παντελής), πολεμιστής του Δασκαλογιάννη, συνέθεσε το Τραγούδι του Δασκαλογιάννη, ένα έπος 1034 στίχων, που το υπαγόρευσε στον Αναγνώστη του παπά Σήφη Σκορδύλη, ο οποίος το κατέγραψε, γιατί ο ίδιος ο μπάρμπα Μπατζελιός ήταν εντελώς αγράμματος (το θυμόταν όλο απ' έξω, όπως οι αρχαίοι επικοί ποιητές). Το συγκλονιστικό στιγμιότυπο της αφήγησης περιγράφεται από τον Αναγνώστη (που προφανώς ήταν κι αυτός ριμαδόρος, δηλαδή λαϊκός ποιητής) στο συγκινητικό επίλογο του ποιήματος.

Εκτός από την ιστορική και την ποιητική αξία του έργου, εντυπωσιακά είναι τα κοινά στοιχεία του με την αρχαία επική ποίηση και ιδιαίτερα με τα ομηρικά έργα μεταξύ των άλλων, η επανάληψη κάποιων φράσεων ή, σπάνια, και ολόκληρων στίχων (απαραίτητο για κάποιους που δεν έγραφαν, αλλά μόνο θυμούνταν απ' έξω τόσες εκατοντάδες στίχους), καθώς και το ότι ξεκινά με επίκληση του ποιητή στο Θεό να τον βοηθήσει να φέρει σε πέρας την προσπάθειά του, όπως ο Όμηρος ξεκινούσε με τη γνωστή επίκληση στη Μούσα. Από τα κυριότερα κοινά στοιχεία όμως είναι η εξιστόρηση των μαχών, ο τρόπος περιγραφής του ήρωα και η αφήγηση των διαλόγων και των αντιπαραθέσεων ανάμεσα στα πρόσωπα του έργου είναι φανερό ότι ο ποιητής δεν έχει στο νου του μόνο να εξιστορήσει τα γεγονότα, αλλά αναδημιουργεί, με γνήσιο λογοτεχνικό πνεύμα, μέσα στο έργο του ολόκληρο τον κόσμο στον οποίο διαδραματίζεται η τραγωδία γράφει ένα έμμετρο μυθιστόρημα.

Το 1978 ο αξέχαστος παπά Άγγελος Ψυλλάκης ηχογράφησε μεγάλο μέρος του τραγουδιού, σε παραδοσιακό σκοπό, στο δίσκο Το Τραγούδι του Δασκαλογιάννη (Calypso 80001).

Εμείς το παίρνομε από το εξαιρετο βιβλίο του Σφακιανού δημοσιογράφου, ερευνητή και συγγραφέα Πάρι Στ. Κελαϊδή Η Επανάσταση του Δασκαλογιάννη (εκδ. «Καράβι και Τόξο», Αθήνα 1978) σε μερική αντιπαραβολή με την έκδοση του Βασίλη Λαούρδα (Το Τραγούδι του Δασκαλογιάννη, εκδ. Μουρμέλ, Ηράκλειο Κρήτης 1947) και το μεταφέρομε στη σημερινή ορθογραφία. Για τις υποσημειώσεις συμβουλευτήκαμε αρκετές φορές το αναλυτικό γλωσσάρι του βιβλίου.

Στην πλήρως σχολιασμένη, ιστορικά και φιλολογικά, έκδοση του Βασίλη Λαούρδα (Το Τραγούδι του Δασκαλογιάννη, εκδ. Μουρμέλ, Ηράκλειο Κρήτης 1947) επισημαίνονται τρεις ανακρίβειες στα ιστορικά στοιχεία που δίδει ο μπάρμπα Μπατζελιός:

Ότι οι Σφακιανοί δεν ήταν απαλλαγμένοι από φόρους, όπως αναφέρεται στο Τραγούδι, ότι ο Πρωτόπαπας, που ήταν θείος του Δασκαλογιάννη, συνελήφθη στα Σφακιά, σύμφωνα με τις τουρκικές αναφορές της εποχής, και όχι συνοδεύοντας το Δασκαλογιάννη, μαζί με τους άλλους, στο Ηράκλειο, ότι το μαρτύριο του Δασκαλογιάννη συνέβη όχι αμέσως, αλλά μετά από έναν ολόκληρο χρόνο αιχμαλωσίας (17 Ιουνίου 1771).

Κατά τον ίδιο το σχολιαστή, οι ανακρίβειες αυτές (παρόλο που πρέπει να κάνουν τον ιστορικό ερευνητή προσεκτικό στην αξιοποίηση του Τραγουδιού) καθόλου δε μειώνουν την αξία του ποιήματος· αντίθετα, «αναβαθμίζουν λογοτεχνικά την πραγματικότητα», εκφράζοντας καθαρότερα αυτά που όφειλε ο ποιητής να τονίσει.

(πρώτο μέρος)

*Θε μου, και δώσ' μου φώτιση, καρδιά σαν το καζάνι,
να κάτσω να συλλογιαστώ το Δάσκαλο το Γιάννη,
Θε μου, και δώσ' μου λογισμό και μπόρεση ν' αρχίξω,
το Δάσκαλο τον ξακουστό πρικιά να τραγουδήξω,
Θε μου, και δώσ' μ' απομονή και νουν εις το κεφάλι,
ν' αναθιβάλω και να πω και τω Σφακιώ τα βάλη.
Ο Μπέης απού τη Βλαχιά κι ο Μπέης 'πού τη Μάνη
κρυφοκουβέντες είχασι με το Δασκαλογιάννη,
οπού 'τονε ξεχωριστός σε πλούτη κι αξιοσύνη,
με την καρδιά ντου ήθελε την Κρήτη Ρωμιοσύνη[1].
Κάθε Λαμπρή και Κυριακή έβανε το καπέλο
και του Πρωτόπαπά 'λεγε «Το Μόσκοβο[2] θα φέρω,
να τα συντράμει τα Σφακιά, τσι Τούρκους να ζιγώξου
και για την Κόκκινη Μηλιά δρόμο να τώνε δώσου.
Κι όσ' απ' αυτούς το θέλουσι στην Κρήτη ν' απομείνου,
σταυρό να προσκυνήσουσι και χρισθιανοί να γίνου.»
Μά 'λεγε κι Πρωτόπαπας «Δάσκαλε, είντα λογιαζεις;
Θα τα σκλαβώσεις τα Σφακιά μ' αυτά που λογαριάζεις.
Κι άνε ντο μάθ' ο βασιλιάς[3], Τουρκιά θα μάσε φέρει,
να δίδομε δωσίματα[4] σαν κι εις τα κάτω μέρη,*

να δίδομε δωσίματα, να δίδομε χαράτσια,
και θα μας πέψει μονομιάς τρακόσια μπαϊράκια,
να μπούμε στα δωσίματα, χαράτσια κάθε χρόνο.
ποιοί δεν πλερώνου τζερεμνιά[5]; Οι Σφακιανοί 'ναι μόνο!
Δάσκαλε Γιάννη, σώπασε, την Κρήτη μην ξεβγάλεις[6],
Τα παλληκάργια τω Σφακιώ εις τη φωθιά θα βάλεις.»
«Σώπαινε μπλιο, Πρωτόπαπα, μα ύστερις γ-ή πρώτα,
εγώ θα πάω το σταυρό εις τω Χανιώ την πόρτα,
εγώ θα πάω το σταυρό στην πόρτα να κολλήσω
και με τσι λεμονόκουπες όξω να τσι πορίσω.
Δε δίδω 'γώ δωσίματα, δε δίδω 'γώ χαράτσια,
κι ας μάσε πέψ' ο βασιλιάς χιλιάδες μπαϊράκια.
Ας μάσε πέψ' ο βασιλιάς ασκέργια και πασάδες,
έχουσιν άντρες τα Σφακιά άξιους πολεμιστάδες,
έχουσιν άντρες τα Σφακιά άξιους και παλληκάργια
να θαλασσώσουν την Τουρικά , να τήνε φάν' τα ψάρια,
ούλης τση Κρήτης την Τουρκιά στη θάλασσα να ρίξου
και λίγους να τσ' αφήσουνε στσι χώρες[7] να γυρίσου,
και με τσι πρώτους του Μωργιά[8] έχομε συφωνίες
τσι Τούρκους να τσι διώξομε, να πάσι στσι χ-Ιντίες.
Με τσι Βλαχιάς τον Πρίντζιπα έχομε μιλημένα
Τούρκο να μην αφήσομε στον τόπο μας κιανένα,
κι ο Μόσκοβος ογλήγορα καράβια θε να πέψει,
τσι δουλωμένους χρισθιανύς γιαμιά να ξεμιστέψει[9].»

Δείχνει του και τα γράμματα πού 'χε 'πό τση Ρωσίας
κι απού το Μπέη του Μωργιά και Μπέη τση Βλαχίας,
που μέσα κει του λέγασι "Δάσκαλε, χαζιρεύγου[10],
καράβια 'πού το Μόσκοβο κι ασκέργια θα κατέβου?
και σαν ακούσεις πόλεμο σε τούτα δα τα μέρη
να ξεκινήσεις το ευτύς με ούλο σου τ' ασκέρι,
τα παλληκάργια τω Σφακιώ στσι Τούρκους να μολάρεις,
να μην τωνέ χωστεί[11] κιανείς, πεζός γ-ή καβαλάρης.
και την Τουρκιά ούλη μαζί να τήνε πολεμούμε,
λεύτερη την πατρίδα μας ογλήγορα να δούμε".
«Άκουσες 'δά, Πρωτόπαπα, τα γράμματα πώς πάσι;
Ούλ' οι Ρωμιοί θα σηκωθού και την Τουρκιά θα φάσι?

μα θε να περιμένομε για να χαζιρευτούσι,
τα κάτεργα[12] του Μόσκοβο κάτω να κατεβούσι.
Καιτές[13] χαρά στσι Σφακιανούς εις τον καιρόν ετούτο
γιατί θα λευτερώσουσι την Κρήτ' από τον Τούρκο!»
Ετότες κι ο Πρωτόπαπας κουνεί την κεφαλή ντου,
συλλογιασμένος βρίσεται και θλίβετ' η ψυχή ντου.
«Δάσκαλε Γιάννη» λέει του, «έλα στο λοϊσμό σου,
ούλης τση Κρήτης το λαό θα πάρεις στο λαιμό σου,
και θε να βάλεις τα Σφακιά εκεί που δε χωρούσι
κι ούλ' οι πασάδες κι η Τουρκιά έπά θα μαζωχτούσι,
κι ώστε[14] να 'ρθούν τα κάτεργα κι ο Μόσκοβος να φτάξει
δε θά 'χει σπίτι Σφακιανός εις τα Σφακιά να κάτσει?
τα παλληκάργια τω Σφακιώ θε να λιγολαΐσου[15]
και χήρες κι ορφανά παιδιά οπίσω ντων θ' αφήσου.
Τα παλληκάργια τω Σφακιώ άδικα θα χαθούσι
και τα Σφακιά ανωφέλευτα θα πά' να σκλαβωθούσι.»
Και παίρνει το μπινίσι ντου[16], πάει στην εκκλησιά ντου
για να διαβάσει το σπερνό κι αύριο τη λειτουργιά ντου.
Και βάνει το μπινίσι ντου, πάει στην εκκλησία,
παράκληση για τσι Ρωμιούς κάνει στην Παναγία.

Μά 'ρθασι πάλι γράμματα εις του Δασκαλογιάννη,
πως εσηκώθηκ' η Βλαχιά κι η Ρούμελη κι η Μάνη,
πως στο Μωργιά μοσκόβικες αρμάδες τριγυρίζου
και στη στεριά σιμώνουσι, τα κάστρα φοβερίζου?
κι εις τα νησιά πηγαίνουσι, τριγύρω σολατσάρου,
κι ούλα τα κάστρα των Τουρκώ γλήγορα θε να πάρου.
Καθίζει γράφει γράμματα με πένα και μελάνη
να μαζωχτούν οι γέροντες κι ούλ' οι μεγαλουσιάνοι.
Γράφει σε ούλα τα Σφακιά για να πρεμαζωχτούσι,
να τώνε δείξει γράμματα κι απηλογιά[17] να πούσι,
να τώνε δείξει γράμματα πού 'ρθασιν από πάνω
κι εις το Μωργιά σηκώσασι πόλεμο του Σουλτάνο.
Μαζώνουνται κι οι γέροντες κι ούλ' οι μεγαλουσιάνοι
κι απής εμαζωχτήκασι, γυρίζει και των κάνει:
«Άρχοντες, να γροικήσετε το βιαστικό χαμπέρι,
επλάκωσεν ο Μόσκοβος 'πό του Μωργιά τα μέρη.

Από καιρό σας τό 'λεγα για να χαζιρευτούμε,
την Κρήτη την πατρίδα μας λεύτερη να τη δούμε.»

Κι όντιμως ο Πρωτόπαπας με τη δική ντου γνώση[18]
εγύρισε και λέει του «Να μην ήθελε σώσει.
Γιατ' από χρόνους η Τουρκιά λίγη 'φορμή τη θέλει
να βγει να κάμει τα Σφακιά εδέτσι που τα θέλει!»
Μα κείνος βγάνει τη γραφή που τού 'ρθεν από πάνω,
πως εσηκώσαν οι Ρωμιοί πόλεμο του Σουλτάνο?
και βγάνει και τα γράμματα πού 'χεν από τη Μάνη
πως εκατέβη ο Μόσκοβος κάτω 'πού το Ποτάμι[19],
κι εφτάξαν τα καράβια ντου κι επιάσαν' τα Μπουγάζια
κι άλλα 'ρθασιν εις το Μωργιά για να φυλάγου βάρδια?
Κι απής των τα αποδιάβασεν ο Δάσκαλος, ρωτά τσι
να πουν κι αυτοί τη γνώμη ντω κι είντα βουλή[20] να πιάσει;
Κι εκείνοι αποκριθήκασι πως θε να τ' ακλουθούσι,
τση Ρωμιοσύνης τον οχτρό ούλοι να πολεμούσι:
«Δάσκαλε Γιάννη, σπούδαζε[21] και κάμ' ό,τι σ' αρέσει,
πρίχου σηκώσ' ο βασιλιάς Τουρκιά να μάσε πέψει?
μα μεις είμασταν έτοιμοι στον πόλεμο να μπούμε,
την Κρήτη χωρίς βάσανα γλήγορα να τη δούμε?
άρματα δε μας λείπουνται και μονετσιά[22] 'νιαι πλήσια,
την Παναγία θά 'χομε και το Χριστό βοήθεια.»

Λέει τωνε κι ο Δάσκαλος ευτύς να 'ρδρινιαστούσι[23]
και να μονομερίσουσι κάτω να κατεβούσι,
ν' αρχίξουσι τον πόλεμο γιατ' ο καιρός σπουδάζει[24]
κι ο Μόσκοβος το πάτησε τση Πόλης[25] το Μπουγάζι.
Πιάνει βουλλώνει[26] μια γραφή, πέμπει τη στο Σουλτάνο
για να σηκώσει την Τουρκιά από την Κρήτ' απάνω?
γ-ή να σηκώσει την Τουρκιά κι από τα τρία κάστρη,
γ-ή θα του κάμει πόλεμο κι ούλα θα τα χαλάσει.

Μα έμαθέ ντο κι ο Πασάς απ' όριζε τζι χώρες
πως τα Σφακιά σηκώσασι πολεμικές μπαπιώρες.
Στο Ρέθεμνος και στα Χανιά το μουκαρέμι[27] φτάνει
και πέμπει κι εις του βασιλιά στην Πόλη το φερμάνι:
«Να ζεις, αφέντη βασιλιά, και πές μου πώς να διάξω[28],

γ-ή να τ' αφήσω τα Σφακιά γ-ή ούλα να τα κάψω;
Γιατ' εξεμυγιαστήκασι[29] να πάρουν ίσια κάτω
κι ούλη την Κρήτη γλήγορα θα κάμουν άνω κάτω?
πόλεμον εσηκώσασι τσι Τούρκους να ζιγώξου,
σταυρό να προσκυνήσουσι γ-ή' ούλους να τσι σκοτώσου?
πόλεμον εσηκώσασι, κεφάλι τσ' αφεδιάς σου[30],
να πάρουσι τσι τόπους σου, να διώξουν τα παιδιά σου,
και κάθε μέρα βιαστικά μας πέμπουσι μαντάτα
να φύγομεν ογλήγορα, ν' αφήσομε τα κάστρα,
να τώνε παραιτήσομε κλειδιά και τοπανάδες[31],
λέσι μας να μισέψομεν ασκέργια και πασάδες!»
Μα γράφει του κι ο βασιλιάς «Ανήμενε[32] λιγάκι
κι άσ' τσι κι ας εσηκώσασι πολεμικό σαντζάκι[33]?
στέκα και μίλησέ τω να δεις την αφορμή ντω,
μην εκουζουλαθήκασι να φάν' την κεφαλή ντω?
πάλι και δε σ' ακούσουσι να κάτσουν εις τ' αβγά ντω,
να βγεις με ούλη την Τουρκιά να κάψεις τα χωριά ντω?
να μάθου πώς τσι παίρνουσι του βασιλιά τσι χώρες,
γιατί πολλή ανακεφαλιά[34] των έρχετ' ώρες ώρες!»

Τσι πρώτες μέρες τ' Απριλιού, ένα κολατσιδάκι[35],
οι Σφακιανοί σηκώνουσι στην Κράπη το σαντζάκι?
τη συμβουλή του βασιλιά δε στέκου ν' ανημένου,
μονημερίς σηκώνουνται, στα κατωμέρια μπαίνου,
τσι Τούρκους διαγουμίζουσι, στα κάστρα κουβαλιούνται
κι όσοι 'πομείναν' στα χωριά, εις τα κονάκια[36] κλειούνται?
κι όσοι των εχεντζώσασι[37] και μούρην εγυρίσα,
σα λούπηδες[38] επέσασι και τσι 'ξετζαμπαδίσα.
Εδιαγουμίσαν[39] τα χωριά και κάνου κελεπίργια,
παίρνουσι βούγια και σφαχτά[40] και ρούχα και μπακίργια?
έπά τσ' αγάδες πολεμού κι εκεί τσι κυνηγούσι,
σαν τα κοπάδια λαλητούς στσι χώρες τσι λαλούσι[41].
Μα 'φτάξαν και τα γράμματα του Δάσκαλου του Γιάννη,
την ώρα που ο βασιλιάς ήτονε στο ντιβάνι[42]?
κι ως τ' άκουσε, 'ξαγρίγεψε, τα γένια ντου τανίζει,
αρμάδες να κινήσουσι ντελόγως[43] δϊορίζει,
τ' ασκέρια να χαζιρευτού, να κατεβού στην Κρήτη,

να βγου να κάψουν τα Σφακιά, να μην αφήσου σπίτι.
Πέντε ντελίγια ξεκινού και τέσσερις φρεγάδες,
φορτώνουντ' ούλα μονετσιά, ασκέργια και πασάδες?
μα σέρνουσι κι αλόγατα που κάνουν το γιουρούσι,
του Μισιργιού, του Τσεντεργιού και του Ταραμπουλούσι[44],
και παραγγέρνει του πασά πού 'τονε σερασκέρης[45]:
«Ούλους τσι πρώτους των Σφακιώ δεμένους να μου φέρεις,
να μου τσι πιάσεις ζωντανούς, κιανένα μη σκοτώσεις,
μπιστάγκωνα κι αρμαθιαστούς έπά να τσ' αποσώσεις[46]?
και δεύτερό μου βασιλιά θα σ' έχω στο ντιβάνι
άνε μου φέρεις ζωντανό το Δάσκαλο το Γιάννη,
να τον ιδώ στο πρόσωπο, στο μπόι κι ομορφιά ντου,
γιατί πολλοί μου το παινούν περίσσια τ' όνομά ντου.»

Και τα καράβια ξεκινού, δε στέκουσι μιαν ώρα,
φτάνουσ' απόξω στο Λουτρό[47] κι εις τω Σφακιώ τη Χώρα.
Πιάνουν τα πόστα οι Σφακιανοί σ' ούλα τα γυρογιάλια
και φεύγουσιν οι φαμελιές στα όρη, στα φαράγγια.
Μά 'γραψε πάλι ο βασιλιάς εις του Πασά στο Κάστρο
να βγει κι αυτός εις τα Σφακιά μ' ούλο ντου το φουσάτο,
γλήγορ' απάνω στα Σφακιά τ' ασκέρι ντου να βάλει,
να μην αφήσ' οπίσω ντου πέτραν απάνω σ' άλλη!
Πορίζουν από τα Χανιά σαράντα μπαϊράκια
να πάσι να τα κάψουσι του Γιάννη τα κονάκια?
Ηβγήκασι κι οι Καστρινοί, βγαίνου κι οι Ρεθεμνιώτες[48]
κι εσμίξασι στου Μπαμπαλή, πού 'ρχουντα κι οι Χανιώτες.
Επρεμαζώχτηκ' η Τουρκιά στου Μπαμπαλή το Χάνι,
πάνω στην Κράπη οι Σφακιανοί με το Δασκαλογιάννη,
και τα καράβια στο Λουτρό απόξω σολατσάρου,
να βγει τση Κρήτης η Τουρκιά κι αυτά να ξεμπαρκάρου?
μά 'πεσ' ανεμοστρόφιλος κι ανεμική μεγάλη
και φεύγουσ' από τα Σφακιά να πά' να βρου λιμάνι,
φεύγουσιν από τα Σφακιά και πάσιν εις τη Σούδα,
τ' ασκέργια ξεμπαρκάρουσι, τα μονετσιά, και ούλα.
Και τρίτη μέρα ξεκινού κάτ' από τσι Καλύβες,
στσι Βρύσες αποσώσασι πεζοί και ατιλήδες[49]?
κι ούλης τση Κρήτης η Τουρκιά εκεί μονομεργιούσι

και γοργοχαζιρεύγουνται[50] εις τα Σφακιά να βγούσι?
πέντε πασάδες κάθονται εις τα Κεφαλοβρύσια,
πάνω στην Κράπη οι Σφακιανοί χτίζουσι μιτιρίσια?
πέντε πασάδες κάθονται και κάνουνσι κουσούλτο[51]
πώς να τα πάρουν τα Σφακιά οπού δεν έχουν Τούρκο?
πώς να τα πάρουν τα Σφακιά, λίγ' έχουσιν ορπίδα,
χαράτσια δεν πλερώνουσι, βεργί[52] δεν των εδίδα,
κι εδά σηκώσαν πόλεμο τσι Τούρκους να σκοτώσου,
τα κάστρα να χαλάσουσι, να τσ' αποτελειώσου.

Μαυρίζουσι τα λιόφυτα και ούλα τα χωράφια
από το πλήθος τση Τουρκιάς κι από τα μπαϊράκια.
Στσι Βρύσες γυροτρίγυα μαυρίζου σαν τα δάση
κι από τρεις τόπους ξεκινούν εις τα Σφακιά να πάσι.
Εις την Κεφάλα βγαίνουσιν απάνω στο Ληδάκι
κι οι Πασαλήδες[53] φτάνουσι στον Πύργο τ' Αληδάκη[54].
Ούλο τ' ασκέρι εφώνιαξεν ετότες το νιζάμι
γιατί θα βγου να πολεμούν το Δάσκαλο το Γιάννη.

Αρχίζει πρώτος πόλεμος εις το Σελί τση Κράπης,
πέφτ' αναρίφνητη[55] Τουρκιά κι ο μέγας Τζετζαράπης,
πέφτου και δέκα Σφακιανοί, περίσσιοι 'λαβωθήκα,
εις τα Σωμάργια βγήκασι κι ετοποθετηθήκα.
Ξαναρχινούν τον πόλεμο κι οι Τούρκ' είνιαι 'πό κάτω,
κι εσκοτωθήκαν εκατό εις του Κατρέ τον πάτο[56]?
κι ούλο το Δέσκου 'γέμισε 'πό τούρκικα κουφάργια,
μα 'πεσασι και Σφακιανοί είκοσι παλληκάργια.
Κι από τση Κοπελιάς τ' Αρμί, στ' Αζιλακιά τη Στράτα,
επέσασιν αρίφνητοι ώστε να βγούσι στ' άστρα.

Μα η Τουρκιά 'τονε πολλή, αμέτρητες χιλιάδες,
ασκέργια, ντόπιοι, ξενικοί, Γιαννίτσαροι, πασάδες,
και με τα ξημερώματα επήρεν ίσια πάνω
ούλη τση Κρήτης η Τουρκιά, τ' ασκέρι του Σουλτάνο.
Άλλοι του Δέσκου βγαίνουσι κι άλλοι 'πό το Σιμάλι
κι απού το Δοκαρόπορο κι από τη Στάζο άλλοι.
Και πού να τσι βαστάξουσι τα λίγα παλληκάργια
κι ας έχουν πόδια σα φτερά, δύναμη σα λιοντάργια;

Αφήκαν τσι, για δε μπορούν πίσω να τσι γυρίσου,
εσκαπουλίσαν τσι κορφές και θε να τσι τυλίξου.

Τσ' εικοσιέξε τ' Απριλιού πρίχου σηκώσ' η μέρα
μπαίνουν οι Τούρκοι στα Σφακιά με το σπαθί στη χέρα?
μπήκαν εις το Ξυλόδεμα κι απάν' από του Δέσκου
κι ούλο τ' Ασκύφου πιάνουσι, τη Νίμπρο και τα' Ασφέντου.
Στράτες γεμίζουν και κορφές και λάκκοι και κεφάλια[57],
αγόργια[58], πού τ' ορπίζετε νά 'ρθετε σ' έθιοια χάλια;
Μα κι όπου προπατήξασι, παντού τσι κουτελώνου[59]
και σκοτωμένους στα βουνά επά κι εκεί πετρώνου[60].
Πολύ καιρόν ετρώγασι και τα μιανρά κι οι σκάρες[61]
εις τσι παπούρες κι εις τ' αρμιά να πάει στσι Μαδάρες,
στην Άμπελο, στου Λαχανά, Ξερόκαμπο, Κουβάτσια,
στη Νίμπρος τα πορόλαγγα, στα Γούργουθα, στα Φράτσια?
πόλεμον απαντήχνασι[62], τοίχους και μιτιρίσια,
μα πού να τσι κρατήξουσι, πού 'σανε σα μελίτσια;
Κεντούν[63] τ' αγόργια και περνούν τσι Βουβαδο-Βρασκάδες,
πολύ κακό το 'πάθετε, καημένοι Κομητάδες[64]!
Σαββάτο μέρα 'φτάξασι στου Μπρόγιαλου τα όρια
που η γη κι ο κόσμος έτρεμεν από τα μοιρολόγια?
η μια 'κλαιγε τον άντρα τζη κι η γι-άλλη τον υγιό τζη,
άλλη τον αφεντάκη τζη[65] κι άλλη τον αδερφό τζη.

Το Μεσοχώρι καίουσι, το Θόλος σε μιαν ώρα,
Γιωργίτση και το Μπρόγιαλο, τω Σφακιανώ τη Χώρα?
τσι μαγατζέδες κάψανε, καίσι και τ' αργαστήργια
απού 'πηγαίνασιν οι νιοι κι επαίζαν τα παιγνίδια?
κι απής τα κατακάψασι χαλούν και μοναστήργια
κι απάνω στην Ανώπολη εστέξαν τα τσαντήργια.

Στον Πόρον ήτο ο Δάσκαλος, γράφει να μαζωχτούσι,
κι όσο το γληγορήτερο στα Κρούτσια να βρεθούσι,
και να μονομεργιάσουσι δίχως κιανένα πράμα,
οι Τούρκοι τσ' εσκορπίασι, φύλλα φτερά τσι 'κάμα?
φύλλα φτερά τσι 'κάμασι κι εχάσαν τα νερά ντω
κι εις τα βουνά χτυπήσασι[66] να χώσουν τα παιδιά ντω.
Μαντατοφόροι τρέχουσι, τα γράμματα βαστούνε,

ούλοι στα Κρούσια να βρεθού για να συμβουλευτούνε.
Εκεί 'πρεμαζωχτήκασι, μα Σφακιανοί 'σαν μόνο,
ωσά στραθιώτες άγγελοι εις του Θεού το θρόνο.
Στη μέση στέκει ο Δάσκαλος ζωσμένος το σπαθί ντου
κι εφόργιε το μπουρνούζο ντου[67] κι έλαμπε το κορμί ντου...

(δεύτερο μέρος)

Ούλους τσι μπέμπει[1] μαζωχτούς, μαζί αλυσοδεμένους,
πολλά τσι 'βασανίσασι στο δρόμο τσι καημένους.
Στο Κάστρο τον επέψασι το Δάσκαλο το Γιάννη,
να τον υπάν' εις του Πασά, απάνω στο ντιβάνι[2]?
εσέρνασί ντονε πολλοί, πεζοί και ατιλήδες,
στο δρόμο των επρότεινε να γίνου ριτζατζήδες[3]?
κι α θέλου γρόσα δίδει τα, βενέτικα τσικίνια,
μ' απ' ούλα τα χρουσά φλουργιά αυτά 'ναι τα πλιο φίνα.
Κάθ' άθρωπος που πνίγεται γυρεύγει σωτηρία
μα στα καλά καθούμενα κιανούς δεν έχει χρεία.
«Δε θέλομ' απού τ' άσπρα σου[4] μουϊδ' απού το φλουρί σου
κι α δεν τουρκέψεις, άπιστε, θα φας την κεφαλή σου!»
Στο Κάστρ' όντε τζι 'βάνασι 'πού τω Χανιώ την πόρτα
'χαμοκυλίστη το λαός σαν πατημένα χόρτα?
γλακούν οι Τούρκοι για να δουν, ούλοι μικροί μεγάλοι,
τσι πρώτους που 'σηκώσασι του βασιλιά[5] κεφάλι.
Επήγασί τζι στου Πασά κι ήτονε ραμαζάνι[6].
«Χίλια καλώς εκόπιασες, άρχο Δασκαλογιάννη?
καλώς τονε το Δάσκαλο, τον πρώτω των κουρσάρω,
απού μου 'μήνα κι έλεγε "τσι χώρες σου θα πάρω".»

Διατάζει τότες ο Πασάς σκαμνιά για να καθίσου,
φαητό να τώνε δώσουσι, κρασί να τσι ποτίσου.
Φέρνου τζιμπούκι γιασεμί και φαρφουρί[7] φλιτζάνι
και δίδουσι ντου τον καβέ[8] του Δάσκαλου του Γιάννη.
«Σα θέλεις, Δάσκαλε Γιαννιό, να μην κακαποδώσεις,
πες μου, είντά 'το η γι-αφορμή πόλεμο να σηκώσεις;
Οι Σφακιανοί δωσίματα, χαράτσια δεν εδίδα,
πες μου ποιος είναι αφορμή που 'πέσαν στην παίδα
και Σφακιανός δωσίματα δεν έδιδε ποτές του

κι ο βασιλιάς τα 'χάριζε χατήρι τση νενές του[9].
Κι αν είχατε παράπονα έπρεπε να τα πείτε
εμένα, πού 'μουνε Πασάς και να μη σηκωθείτε?
να γράψω 'γώ του βασιλιά και σεις εις τη Σουλτάνα,
που σας αγάπα σαν παιδιά δίχως κιανένα πράμα.
Μόνο 'σηκώθης, Δάσκαλε, με το Μωργιάν αντάμι
για να χαθεί τόσος λαός κι εσύ να βγάλεις νάμι[10]?
τ' ασκέργια τα βασιλικά ν' αδικοσκοτωθούσι
κι απού τση Κρήτης την Τουρκιά χιλιάδες να χαθούσι?
πάνω στα όρη, στα βουνά, εις τσ' έρημες μαδάρες,
χιλιάδες απομείνασι γιανίτσαροι κι αγάδες.»
Ο Δάσκαλος τονέ γροικά, γυρίζει και του κάνει
(καπνόν απού το στόμα ντου κι απού τ' αρθούνια βγάνει):
«Καλέ Πασά, είντá 'ν' αυτά που κάθεσαι και λέεις
και το λαό που 'χάθηκε περίσσια τότε κλαίεις;
Που 'πέρασαν οι γ-εκατό[11] απού 'ρθετε στην Κρήτη
κι εκάμετε τσι Κρητικούς και δεν ορίζου σπίτι
μουϊδέ και τσ' απατούς τωνε[12] μουϊδέ και τα παιδιά ντων
μουϊδέ και τη ζωή ντωνε μουϊδέ τα πράματά ντων.
Ουλημερίς εις τσ' εγγαργειές[13], στα βάσανα και κόπους
και σαν τα 'ζά τσι διάχνετε[14], δε τζι θωρείτ' ανθρώπους.
Πάντα γυρεύγετ' αφορμή το γ-αίμα ντω να πχείτε
και να σκοτώσετε Ρωμιό πολλά το πεθυμείτε?
κι είναι κι η μόνη σας χαρά να ιδείτε σκοτωμένους,
ξεκοιλιασμένους στα στενά κι αιματοκυλισμένους?
απού δε τζι στιμάρετε[15] μουϊδέ σαν κλωσσοπούλια,
για να τσι θάψουν ύστερα τσι βάνου στα σακούλια.
Και η γ-αιτία είστε σεις, οι γι-άνομοι Πασάδες,
π' αφήνετ' αχαλίνωτους τσι γιαννιτσαραγάδες?
π' αφήνετε τσι χριστιανούς σε τέθιοια τυραννία,
πλειότερη τ' άγρια θεργιά έχουσιν εσπλαχνία.
Αλήθεια λες, οι Σφακιανοί δωσίματα δε δίδου
και τ' άρματά ντωνε κιανιούς ποτές δεν παραδίδου.
Τση Κρήτης τσ' άλλους χριστιανούς απού 'νιαι στου Σουλτάνο
δε τζ' έχετε για τίβοτσι[16] στον κόσμο τον απάνω,
γι' αυτά κι εγώ 'ποφάσισα την Κρήτη να σηκώσω
κι απού τ' ανύχια των Τουρκώ να τήνε λευτερώσω?

πρώτο για την πατρίδα μου, δεύτερο για την πίστη,
τρίτο για τσ' άλλους χριστιανούς που κάθονται στην Κρήτη?
γιατί, κι αν είμαι Σφακιανός, παιδί τση Κρήτης είμαι
και να θωρώ τσι Κρητικούς στα βάσανα πονεί με.»

Και ο Πασάς χαμογελά, τα γένια ντου χαϊδεύγει,
τη μάνητά ντου την πολλή να καταπχει γυρεύγει.
Πάλι ξαναρωτά τονε: «Πες μου, Δασκαλογιάννη,
ποιούς φίλους έχεις στο Μωργιά και μπιστικούς στη Μάνη;
Και πες μου ούλη τη δουλειά, το πράμα πώς πηγαίνει
και πώς σας εγελάσανε κι εχάθητε, καημένοι;
Πες μου γι' αυτά που σε ρωτώ, μά του Θεού την ώρα
σου τάσσω νά 'σαι πρίντζηπας εις τω Σφακιώ τη Χώρα.»
Μ' αυτάνα πλειό δεν τ' αγροικά ο Δάσκαλος ο Γιάννης?
λέει του «Σώπασε, Πασά, μόνο τα λόγια χάνεις.
κομμένο 'ναι το δίχτυ σου, το ψάρι δεν το πιάνεις,
Πασά, κατέχω το καλά πως θέ' να μ' αποθάνεις?
και λέω σου το φανερά, ούλά 'σαν από μένα
κι ό,τι κι α θέλεις κάμε μου, μη βλάψεις πλειό κιανένα?
κι ανέ γ-και θέλεις, άφης με, μα μια-ν-ώρα με φτάνει,
να παραγγείλω στα Σφακιά με το Μπουνατογιάννη,
να πω τση Σγουρομάλλινης να μη με περιμένει
και να φορέσει φορεσιά μαύρη, σκοτεινιασμένη?
να κόψει τα ξαθά μαλλιά, να χώσει[17] το λαιμό τζη,
για δεν τονέ ξαναθωρεί η δόλια το Γιαννιό τζη.»
Και Πασάς χαμογελά, κουνεί την κεφαλή ντου,
άφτει και σβήν' η μούρη ντου και τρέμει το κορμί ντου.
«Άφησε τσι παραγγελιές, Δάσκαλε, για την ώρα,
γιατ' έχομε λογαριασμό σαν ήρθες εις τη Χώρα?
και ο Μπουνάτος στα Σφακιά ακόμη δεν υπάει,
κι εσέ κι εκείνο, Δάσκαλε, το κύμα θα σας φάει.»
«Σου τό 'πα 'γώ, κατέχω το πως θέ' να με χαλάσεις,
στη θάλασσα γ-ή τω σκυλώ ρίξε με να χορτάσεις.
Δεν τό 'χω 'γώ[18] για χαλασμό, μα εχαλαστήκα κι άλλοι,
μα τό 'χω για τσι χριστιανούς και τω Σφακιώ τα χάλη?
τό 'χω για τόσες φαμελιές απ' ορφανές θα μείνου
κι αυτές που 'σκλαβωθήκασι και Τούρκισσες θα γίνου,

και για τσι τόσους Σφακιανούς που δε μ' αφρουκαστήκα'[19]
κι ήρθασιν εις τα χέργια σου στο μακελειό κι εμπήκα'.
Μ' ώστε[20] να στέκουν τα Σφακιά και Σφακιανοί να ζιούσι,
τσι Τούρκους θα τσι πολεμού, να μας εγδικηθούσι.»

Και ο Πασάς τονέ γροικά, τ' αχείλι ντου δαγκάνει,
τα σωθικά ντου χοχλακιού και βράζου σαν καζάνι?
τουρκολογά κι αγριεύεται, η γι-όψη ντου μαυρίζει,
γδαρτό να τότε κάμουσι γλήγορα δι'ορίζει:
«Για 'δέτε το Γκιαούρμπαση[21] που θέ' να 'ποκοθήσει
και μέσα στο σεράγιο μου για να με φοβερίσει!
Γλήγορα πάρετέ τονε, να φύγει από μπροστά μου,
Να τότε ιδώ δίχως πετσι, να δροσιστεί η καρδιά μου!»

Δεν τον απόπια τον καβέ, παίρνουν του το τσιμπούκι,
πιάνουν και κατεβάζουν τον κάτο στο Γιμορούκι.
Δεν τον απόπια τον καπνό μουϊδέ και το γ-καβέ ντου,
λουρίδες την εβγάλασιν οι σκύλοι την προβέ ντου.
Κι όντε ντον απογδέρνασιν[22] έτριξ' η μια ντου χέρα
και τότες ετουρκεύγασι τη μια ντου θυγατέρα?
τουρκεύγουν και την άλλη ντου, χανούμισσα την κάνου,
κι ερώτα για τον κύρη τζη, είντα τον αποκάνου.
«Κάτω στο γλέντι κάθεσαι με τ' άλλα παλληκάργια»
κι εκείνο τον ετρώγασι τση θάλασσας τα ψάργια!
Δασκαλογιαννοπούλες μου, έτσά 'τονε γραφτό σας,
Τούρκας παιδί να μυριστεί τση νιότης τον αθό σας.
Άραγες θα βαστάξετε Τούρκισσες να γενείτε
και Τούρκους να βυζάξετε, παιδιά σας να τσ' ειπείτε,
που σας αρπάξα σα θεργιά 'πού τη γλυκειά σας μάνα,
τον ακριβό τον κύρη σας σα ρίφι[23] τον εγδάρα.
Άραγες το 'λογιάζετε[24], αμάλαγα κοράσια,
απού σας εξηλεύγασι του Μάη τα κεράσια;
Αρχοντοπούλες ακριβές, αφράτα κοπελούδια,
απού σας εξηλεύγασι τ' Απρίλη τα λουλούδια,
εσείς, κοπέλες Σφακιανές, κρίνα ξεφουντωμένα,
πώς να σαςε μαράνουσι κανάκια μολεμένα![25]

Το Δάσκαλον εγδάρασι κι άλλους πολλούς επνίξα

και τσ' άλλους τσ' αποδέλοιπους[26] στη φυλακή τσ' ερίξα.
Και ο Πασάς επρόσταξε καλά να τσι σφαλίξου,
να κάμουσι χρόνους εφτά κι όξω να μην ξανοίξου[27].
Μόνον όσ' εμπατήρασι[28] κι είναι και διαβασμένοι
θα νιώσουν είντα 'πάθασιν εις τον Κουλέ οι καημένοι?
πάντα τσι 'μαγκλαβίζασι[29], μαρτύργια των εκάνα,
σίντερα χεροπόδαρα μεγάλα των εβάνα?
και κάθ' αργά τσ' εβγάνασι, σαν ήθελε νυχτώσει,
κι εις τη δουλειά τσ' ερίχτασιν ώστε να ξημερώσει.
Κι ούλη ντη νύχτα στη δουλειά και το ψωμί λιγάκι,
για να μην έχου νάκαρα[30] να φεύγουσι στο γλάκι?
γιατ' εφοβάτον ο Πασάς τόσ' άξια παλληκάργια
να μην του σπάσουν τη φλακή, τέθιοια γερά ποδάργια
να πάρου δίπλα τσι κορφές, εις τα Σφακιά να πάσι,
να μη μπορέσει άλλη μια για να τσι ξαναπιάσει.
Σωστούς τρεις χρόνους 'κάμασι στο σκότος φλακισμένοι,
ώστ' απού 'σπάσαν τη φλακή και ένας ένας βγαίνει.
Εφύγαν κι εγλιτώσασιν όσους δεν εσκοτώσα,
γιατ' οι βαρδιάνοι[31] τσ' είδασι ντελόγως[32] και το 'νιώσα.
Κι επροπατούσαν κάθ' αργά με τσι πληγές στα πόδια
και πέντε μέρες κάνουσι στα δάση κι εις τα όργια[33].
Κι επήγαν εις τη Γέργερη, στου Βαγιανού το σπίτι,
κι εκείνος τσ' αποδέχτηκε σα διάχνουν εις την Κρήτη[34].

Ψωμί, στιβάνια[35] και πετσιά τω δίδει να βαστούσι,
νά 'χουσι 'κεί που πχαίνουσι κι εκεί που ποπρατούσι?
και παίρνει τσι και μαναχός βγάνει τσι στο Κουδούνι,
καλή χωσιά[36] των εύρηκε στην Τρύπα του Κουρμούλη?
και μέρες δεκατέσσερις εκάμαν εις την Τρύπα,
τον ξακουστό Πρωτόπαπα εκέδα τον αφήκα.
Όσοι κι αν είστε χρισθιανοί και βλέπετε τον Ήλιο,
κλάψετε τον Πρωτόπαπα π' απόθανε στο σπήλιο?
κλαίτε και τσ' άλλους Σφακιανούς π' απόμεινα' στσι δρόμους
απού τα χάλια πού 'χασι στα σίντερα, στσι βρόμους,
και το Μιχελιουδόπαπα, που στη φλακή 'κουτσάθη
κι απόμεινεν εις τον Κουλέ κι ετέλειωσε στα πάθη.

Πέμπουν εις τα Σφακιά σαή[37] να πάει τα χαμπάργια,
να πάσι να τσι πάρουσι, να σέρνουν και μουλάργια?
ένα-ν-Ανωγειανόπουλο, το Γιώργη το Σουλτάτο,
αυτόν επέψα στα Σφακιά κι έδωκε το μαντάτο.
Επήγασι κι επήρα' τζι, μα λίγους πλειό τσ' ευρήκα',
κι εκείνους απού 'βρήκασι, κακή ζωή την είχα'.
Και ποιός μπορεί να δηγηθεί ούλα τα βάσανά ντω,
τα νυχτοπαραδέρματα και τα σκοντάματά ντω,
που 'προπατούσα' γ-κάθ' αργά, τση νύχτας ούλες τσ' ώρες,
ώστε που ν' αποσώσουσι στου Πρέβελη από πόδες[38].
Το Φοινικιά 'περάσασι, στα Χάλαρα-ν-εφτάξα
κι εκεί 'ξεκουραστήκασι και το Θεό 'δοξάσα?
στ' Αγί' Αντωνιού τον ποταμό εις την ελιά 'πό κάτω,
κι εκεί 'ξεκουραστήκασι κι ήπια' νερό δροσάτο?
εις τα Σφακιά 'ποσώσασι και πάν' εις τα χωριά ντω,
πού νά 'βρου τζι γυναίκες τω, πού νά 'βρουν τα παιδιά ντω,
που τρεις χρόνοι 'περάσασι που τα 'ξεχωριστήκα
κι άλλα 'ποθάνα στα βουνά κι άλλα σκλάβοι 'πιαστήκα!
Κι επέρασέ ντων η χαρά πως εξεσκλαβωθήκα,
γιατ' άλλα πάλι βάσανα κι άλλοι καημοί τσ' ευρήκα!
Αγνώριστά 'βραν τα Σφακιά, τσι γειτονιές ξεχνούσι
κι όνειρο των εφάινετο εκεί που τσι θωρούσι?
κιανένα σπίτι πού και πού ανατροχαλιασμένο
και σα μητατοκάθισμα[39] χτισμένο, σκεπασμένο.
Πείνα και φτώχεια κι ερημιά, κλάηματα, μοιρολόγια
ακούγασιν εις τσι γιαλιές κι εβλέπαν εις τ' αγόργια[40].
Αναστενάζου θλιβιερά και κλαίσι βουρκωμένα,
πώς αποδώκαν τα Σφακιά τα πολυοπαινεμένα,
απού 'χα' χώρες και χωργιά, κονάκια και σεράγια
κι άντρες λεβέντες στη θωργιά κι εις την καρδιά λιοντάργια?
πού 'χασι νιους για τ' άρματα, γέρους να συβουλεύγου
και γεροντάδες κι άρχοντες άξιους να δασκαλεύγου,
νοικοκεράδες του σπιθιού, καμώτρες για τη ρόκα,
γερόντισσες να κάθουνται να ξαίνουν εις την πόρτα,
ανυφαντούδες γνωστικές να κάνουν το διασίδι,
κοράσια για το ξόμπλιασμα και νιες για τ' αργαστήρι?
κοράσια σαν κρυγιά νερά, σα τζι κρυγιούς αέρες,

π' ορχιούντα σαν τα μάρωπα[41] κάθε καλές ημέρες?
απ' ούλα ξόμπλια και δουλειές κάθε γιορτή τ' αφήνα
κι υπχαίνασι στην εκκλησιά σαν του βουνού τα κρίνα.
Αναστενάζου θλιβιερά και χύνου μαύρα δάκρυα,
πώς αποδώκαν τα Σφακιά, τση λευτεργιάς τα κάστρα?
πού 'χαν καράβια ξακουστά και ναύτες παινεμένους,
σε Πόλη και σε Βενεθιά περίσσια ξακουσμένους?
δεν εδειλιούσαν πέλαγος, φουρτίνες δεν 'ψηφούσα'
και τα στοιχειά τση θάλασσας κι αυτάνα τα 'νικούσα'.
Κι εδά βαρκάκια βλέπουσι σάπια και τρυπημένα,
εις την αμμούδα κείτουνται ξερά, χαρβαλιασμένα.
Άντρες, γυναίκες και παιδιά στα μαύρα βουτημένοι
κι από τα πάθη τα πολλά και λύπες χλωμιασμένοι.
Δε βλέπουσιν αρχόντισσες με τσι μακρές πλεξούδες,
σπαλέτα με χρυσόπλεχτα, με ξόμπλια βηστιδούρες,
και κορασίδες παχουλές με τα γιορντανιλίκια[42]
μουϊδέ με τσι χρυσόμπολιες μουϊδέ με τα καλίκια.
Δε βλέπου νιους με τ' άρματα ασημοκουκλωμένους[43],
ψηλούς και λιγνομέσηδες, σα βιόλες[44] στολισμένους,
να γαιϊτανίζου στο χορό, να λέσι μαντινάδες,
να σειούνται, να λυγίζονται με τόσες ταπεινάδες?
και γέρους κι ασπρομάλληδες να κάθονται στην τάβλα,
να τρώσι και να πίνουσι, να τραγουδού μεγάλα,
να λέν' τραγούδια του σκαμνιού και του πολέμου βάλη
κι η τάβλ' αφού τη μια μερέ ν' αντιλαλεί στην άλλη.
Οι γ-εγλετζέδες 'πάψασι, πάσιν οι χαροκόποι
κι αγνώριστος εγένηκεν ο τόπος κι οι γι-αθρώποι.
Πού έν' οι γι-άντρες τω Σφακιώ οι γι-άξιοι κι αντρειωμένοι,
σ' ούλο τον κόσμο ξακουστοί, περίσσια τιμημένοι;
Πού έν' οι γι-άντρες τω Σφακιώ, ούλοι μικροί μεγάλοι,
απού 'πρωτοσηκώσασι του βασιλιά κεφάλι;
Δάσκαλε Γιάννη ξακουστέ, Πρωτόπαπ' αντρειωμένε,
στη γνώση και στη φρόνεψη απ' ούλους παινεμένε;
ανώπολη κι Αράδαινα κι εσείς, Αηγιαννιώτες,
πού 'ναι τα παλληκάργια σας, οι γι-όμορφοι παιγνιώτες[45];
Αγόργια, πού 'ν' οι γι-άντρες σας οι πολυοπαινεμένοι,
στσι φρονιμάδες κι εις τσ' αντρειές στον κόσμο ξακουσμένοι;

Ασχύφου, πού 'ν' οι Πάτεροι, αυτ' οι Μαυροπατέροι,
οι τιμημένοι στην αντρεία, τση Κρήτης το ξαθέρι[46];
Λεβέντες Καλλικραθιανοί, Νιμπριώτες αντρειωμένοι,
Γιωργιτσιανοί μου, φρόνιμοι και κοσμογυρισμένοι,
πού είστε, οι Βολουδιανοί, τω Σφακιανών αζάδες[47],
που 'κάνετε κι ετρέμασι τση Κρήτης οι Πασάδες;
Πού είστε οι Δασκαλιανοί και σεις οι Μιχελιάκοι
και Βλάχοι και Σαπόληδες κι εσείς οι Στρατηγάκοι;
Βαρδάκοι και Σκορδύληδες κι εσείς οι Κουτρομπάδες,
πού 'χετε στην παλάμη σας τσι γιαννιτσαραγάδες;
Πού είστε οι Σπαντιδιανοί, οι Μπούρμπαχοι και άλλοι,
οι Χούρδηδες, και Σφακιανοί ούλοι μικροί μεγάλοι;
Άλλους έφα' ο πόλεμος κι άλλοι 'ξενητευτήκα
κι έρημα και παντέρημα και τα Σφακιά τ' αφήκα.
Έρημ' αφήκαν τα Σφακιά, κλιτά και γρινιασμένα[48],
κι ούλα τ' αγόργια και γιαλιές κατατροχαλιασμένα.
Πού 'ναι η Χώρα τω Σφακιώ με τα πολλά καράβια,
με τσ' εκατό τζη εκκλησιές, τα πλούσια τα σεράγια;
Το Μεσοχώρ', ο Μπρόσγιαλος, το Θόλος, το Γιωργίτσι,
ούλα 'γενήκασι σωρός και δε βγορίζει[49] σπίτι.
Λιβανιανά κι Ανώπολη, Μουρί και Κομιτάδες,
πού είναι τα κονάκια σας, χαμόσπιτα κι οντάδες;
Άη Γιάννη κι Αράδαινα, Λουτρό κι Αγιά Ρωμέλη,
που τα καράβια 'κάνασιν οι Σφακιανοί μαρνέροι?
Βρασκά, Βουβά και Πατσιανέ κι αγόργια τα δικά σας,
πού είναι οι γι-οντάδες σας, τα καμαρόσπιτά σας;
Ούλα 'γενήκαν τρόχαλος και ποιός να τ' αναχτίσει,
που 'πιάσαν οι νοικοκυροί Ανατολή και Δύση
για δεν των έκανε καρδιά τσι Τούρκους να γροικούσι
κι άλλοι στον Άδη 'πήγασιν εκεί και κατοικούσι?
κι εκείνοι που 'πομείνασι σαν ξωτικοί γυρίζου
κι όρεξη δεν των κάνει μπλιο σαν πρώτας να καθίζου?
μουϊδέ στο νου των τό 'βανα' μουϊδέ στο λογισμό ντω
πως θέ' να δώσουσι βεργί[50] στον Τούρκο, τον οχθρό ντω.
Μα είντα να κάμουν οι φτωχοί, κακός είναι κι ο ζόρες,
αυτοί καλά το 'λόγιασα' να πάρουσι τσι χώρες?
κι όντιμωσ δεν ημπόρεσαν, δεν είναι και ντροπή ντω,

μόνο πως την επάθασιν από την κεφαλή ντω?
γιατί δεν είχαν αφορμή, μονάχοι ντων εζιούσα',
στα χώματά ντωνε ποτέ Τούρκοι δεν επατούσα'?
δωσίματα δεν έδιδα' μουϊδ' εγγαργειές εκάνα,
τα δυο των πόδια των Τουρκώ σ' ένα παπούτσ' εβάνα?
είχαν και τα καράβια των που των εκουβαλούσα',
σα μπέηδες και πρίντζηπες εις τα Σφακιά 'περνούσα'.
Ας ήθελε συλλογιαστού, καλά να το μετρήσου,
ούλους τσι Τούρκους μοναχοί πώς θα τσι πολεμήσου;
Ο Μόσκοβος κι αν ήτονε στη Γαύδο για να φτάξει,
πάλ' η Τουρκιά επρόφταινε να τσι μεσορημάξει.
Μα δίχως να την κάμουσι την Κρήτη Ρωμιοσύνη
να τα ξεβγάλουν τα Σφακιά δεν ήτο δικιοσύνη?
εκλείσασι τ' αμάθια ντω γιατί βαργιά 'πονούσα'
να βλέπουσι τσι Κρητικούς στα χάλια που 'περνούσα'?
κι ομοιάσασι του μέρμηγκα, που λέ' η παροιμία
το πως σαν τ' οργιστεί ο Θεός τον κάνει σαν τη μύγια?
φτερά του δίδει και πετά και τη φωλιά ντ' αφήνει
και βρίσκει τονε το πουλί και τότε καταπίνει.

Εγώ, Αναγνώστης του Παπά του Σήφη του Σκορδύλη[51],
αυτά που σας 'δηγήθηκα με γράμμα, με κοντύλι,
αρχίνηξα και τά 'γραφα λιγάκια κάθε μέρα
κι εις την Παπούρα 'κάθουμου, στο Γκίβερετ' από πέρα?
εις την Παπούρα 'κάθουμου, γιατ' ήμου 'γγαλονόμος[52],
και με το μπάρμπα Πατζελιό, απού 'τον τυροκόμος?
κι εγώ εκράθιουν το χαρτί κι εκράθιουν και τη μπέννα
κι εκείνος μου 'δηγάτονε και τά 'γραφα ένα ένα?
εκείνος μου 'δηγάτονε το Δάσκαλο το Γιάννη,
τ' αμάθια ντου δακρύζουσι σαν τον αναθιβάνει[53]?
η γι-ομιλιά ντου 'κόβγετο, συλλογιασμοί τον πιάνου
και μαύρους αναστεναμούς τα σωθικά ντου βγάνου!
Πόσα και πόσα βάσανα, πόσες και πόσες λύπες
τού 'ρχουνται στο συλλογιασμό, πόσοι καημοί και πρίκες[54]!
Αναστοράτο[55] μονομιάς του Καστελλιού τσ' αθρώπους,
τσι χωργιανούς του κι εδικούς, τσι φίλους και συντόφους?
ν-αναστοράται τα Σφακιά, τσ' άντρες και τα καλά τω,

τα πάθη και τα χάλια των και τ' αποδώματά τω[56].
Τραγουδιχτά μου τά 'λεγε, γιατ' ένα ριμαδόρος,
γιατ' έχει κι αφού το Θεό το πλιο μεγάλο δώρος?
όσα δεν είδ' εκάτεχε κι όσα 'δε δεν τα 'ξέχνα
γιατ' έχει και θυμητικό πλιότερ' από κιανένα.
Και ποιός μπορεί να δηγηθεί εκείνα που θυμάται
κι εις το τραγούδι να τα πει εκείνα που δηγάται;
Πολλά τ' αμάθια τ' είδασι κι ακούσασι τ' αφθιά ντου,
βάσανα, πάθη και καημοί ασπρίσαν τα μαλλιά ντου.
Στα χίλια επτακόσια 'γδοήντα έξε έτος,
'πού του Δασκάλου τον καιρό δεκάξε χρόνοι εφέτος,
που 'βάστου στο σακούλι μου μπέννα, χαρτί, μελάνι
και το τραγούδι τό 'γραψα του Δάσκαλου του Γιάννη.
Μ' αν είν' τα γράμματα σφαλτά, τα λόγια δίχως χάρη
(σαν τυροκόμου μάθηση και μπέννα μητατάρη),
αν είν' τα γράμματα σφαλτά, τα λόγια μπερδεμένα,
συμπάθι' όσοι τ' ακούετε, δεν είναι κι από μένα.
Σαν αιγιδάρης ο φτωχός 'πό κάτ' αφού τον πρίνο
τά 'γραψα ως εκά' τεχα, τω γνωστικώ τ' αφήνω?
να τραγουδούσι θλιβιερά ούλοι μικροί μεγάλοι,
να τότε κλαίν' το Δάσκαλο και το Σφακιώ το χάλι?
και να μη λέει και κιανείς για τα γραφόμενά μου,
γιατ' άλλοι τα 'δηγήθηκαν πολύ πρωτύτερά μου?
κι αυτός ο μπάρμπα Μπατζελιός εδά στα γεραθειά ντου,
τα είδε με τ' αμάθια ντου, τ' άκουσε με τ' αφθιά ντου
κι είχε κι επιθυμιά πολλή πάντα να τα 'δηγάτο,
σαν το ψαλτήρ' ο δάσκαλος απόξω τα 'θυμάτο![57]

Σημειώσεις πρώτου μέρους:

[1] Εννοεί Ελληνική.

[2] Τους Ρώσους, οι οποίοι, επειδή ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι, θεωρούνταν σύμμαχοι των Ελλήνων. Οι Έλληνες της Τουρκοκρατίας ήλπιζαν ότι οι Ρώσοι θα τους βοηθήσουν να ελευθερωθούν.

[3] Εννοεί το Σουλτάνο.

[4] Φόρους.

[5] Πρόστιμα.

- [6] Εξοντώσεις.
- [7] Στις πόλεις.
- [8] Της Πελοποννήσου.
- [9] Να λυτρώσει.
- [10] Να ετοιμάζεσαι.
- [11] Να μην τους κρυφτεί (και ξεφύγει).
- [12] Τα πλοία.
- [13] Και τότε.
- [14] Ωσπου.
- [15] Θα λιγοστέψουν.
- [16] Το «μανδύα» του, το πανωφόρι του.
- [17] Απάντηση.
- [18] Σύνεση.
- [19] Το Δούναβη.
- [20] Απόφαση.
- [21] Κάνε γρήγορα αυτό που πρέπει.
- [22] Πολεμοφόδια.
- [23] Να οργανωθούν, να ετοιμαστούν (να ορδινιαστούνε).
- [24] Πιέζει, βιάζει.
- [25] Της Κωνσταντινούπολης.
- [26] Σφραγίζει με τη «βούλλα» του (τη σφραγίδα του).
- [27] Η αναγγελία (η λέξη έμεινε στους Κρητικούς με την έννοια της κακόβουλης είδησης που λέγεται προδοτικά, για να προκαλέσει αναστάτωση και διαμάχες).
- [28] Πώς να φερθώ.
- [29] Αφηνίασαν.
- [30] Εννοεί ότι «σηκώσανε κεφάλι» εναντίον του.
- [31] Πυροβολοστάσια φρουρίων (όπου και αποθήκες πυρομαχικών κ.λ.π.)
- [32] Περίμενε.
- [33] Σημαία.
- [34] Απερισκεψία, αφροσύνη (κατά τον Κελαϊδή, αναρχία, απειθαρχία).
- [35] Πρωινό
- [36] Στα αρχοντικά, στα σπίτια.
- [37] Αμύνονταν λυσσαλέα (χεντζώνω: ανατριχιάζω σαν τη γάτα που ετοιμάζεται να αμυνθεί).
- [38] Είδος γερακιού.
- [39] Λεηλάτησαν.
- [40] Βούγια: βόδια, σφαχτά: πρόβατα.

- [41] Τους οδηγούν.
- [42] Κυβερνητικό Συμβούλιο.
- [43] Αμέσως.
- [44] Μισίρι: Αίγυπτος, Ταραμπουλούσι: Τρίπολη της Λιβύης.
- [45] Διοικητής.
- [46] Να τους φέρεις (αποσώνω: φτάνω ο ίδιος ή οδηγώ κάποιον κάπου).
- [47] Επίναιο (κοντινό λιμάνι) της Ανώπολης Σφακίων (η οποία είναι ορεινή).
- [48] Εννοεί οι Τούρκοι του Κάστρου (Ηρακλείου) και του Ρεθύμνου.
- [49] Ιππείς.
- [50] Μονομεργιούσι: συγκεντρώνονται, γοργοχαζιρεύονται: ετοιμάζονται γρήγορα
- [51] Συμβούλιο.
- [52] Δόσιμο, δώρο.
- [53] Τουρκικό στρατιωτικό Σώμα (όπως και οι Γεννίτσαροι).
- [54] Είναι ο πύργος του Μπραΐμ Αγά Αληδάκη, σκληρού Γεννίτσαρου, που τελικά καταστράφηκε από Σφακιανούς λίγα χρόνια μετά την τραγωδία, το 1774 (η καταστροφή του περιγράφεται σε άλλη ρίμα, μικρότερη, που έχει επιρροές από τη Ρίμα του Δασκαλογιάννη).
- [55] Αρίφνητη και αναρίφνητη: αμέτρητη.
- [56] Εδώ καταγράφονται και οι στίχοι: κι αφού τα Σφακιανόπουλα κιανείς δεν εσκοτώθη, μόν' ένα Νιμπριωτόπουλο λιγάκι ελαβώθη. Όμως έρχονται σε αντίφαση με τους αμέσως επόμενους, γι' αυτό, προφανώς, και ο Κελαϊδής τους είχε σε παρένθεση. Μάλλον δεν προέρχονται από αυτό το σημείο.
- [57] Κορυφές, υψώματα.
- [58] Όρη, βουνά.
- [59] Τους συναντούν, «πέφτουν πάνω τους».
- [60] Θάβουν, ιδίως πρόχειρα, χωρίς παπά.
- [61] Μιαρά: τα άγρια ζώα, σκάρες: οι γύπες.
- [62] Συναντούσαν.
- [63] Καίνε.
- [64] Νίμπρος, Βουβάδο-Βρασκάδες, Κομητάδες: χωριά των Σφακίων.
- [65] Τον πατέρα της.
- [66] Έσπευσαν.
- [67] Μάλλινο παλτό

Σημειώσεις δεύτερου μέρους:

- [1] Τους στέλνει.

- [2] Συμβούλιο.
- [3] Μεσολαβητές.
- [4] Τα λεφτά σου.
- [5] Εννοεί το Σουλτάνο.
- [6] Η μεγάλη θρησκευτική γιορτή των Μουσουλμάνων.
- [7] Πορσελάνινο.
- [8] Εννοεί καφέ.
- [9] Της μητέρας του ().
- [10] Ν' αποκτήσεις φήμη.
- [11] Εννοεί χρόνοι.
- [12] Τους εαυτούς των.
- [13] Αγγαρείες, καταναγκαστικά έργα.
- [14] Τους φέρεστε.
- [15] Εκτιμάτε, κοστολογείτε.
- [16] Τίποτε.
- [17] Να καλύψει.
- [18] Δε με πειράζει, δε λογαριάζω.
- [19] Δε με υπάκουσαν.
- [20] Μέχρι.
- [21] Αρχηγό των απίστων (γκιαούρηδων).
- [22] Όταν τελείωνε το γδάριμο.
- [23] Κατσίκι.
- [24] Το φανταζόσασταν;
- [25] Χάδια.
- [26] Τους υπόλοιπους.
- [27] Να μην κοιτάξουν.
- [28] Υπέφεραν.
- [29] Τους βασάνιζαν.
- [30] Αντοχή.
- [31] Οι φρουροί.
- [32] Αμέσως.
- [33] Στα όρη.
- [34] Όπως συμπεριφέρονται στην Κρήτη.
- [35] Υποδήματα.
- [36] Κρυψώνα.
- [37] Αγγελιοφόρο.
- [38] Πρέβελη: Ιερά Μονή του Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου στη γειτονική προς τα

Σφακιά επαρχία Αγίου Βασιλείου του νομού Ρεθύμνης. Πόδες: δώθε.

[39] Ερειπωμένο μητάτο (στάνη και υπαίθριο τυροκομείο στο βουνό).

[40] Στα βουνά.

[41] Χόρευαν σαν τα μικρά αρνάκια.

[42] Σπαλέτα: επωμίδες, βηστιδούρες: μεσοφόρια, γιορντανιλίκια: περιδέραια.

[43] Σκεπασμένους με ασήμι.

[44] Λουλούδια.

[45] Σκοπευτές.

[46] Το απάνθισμα, το εκλεκτότερο τμήμα.

[47] Πρόκριτοι.

[48] Παραπονεμένα.

[49] Δε διακρίνεται, δε φαίνεται.

[50] Πρόστιμο, δώσιμο, δώρο.

[51] Δηλαδή γιος του παπά Σήφη Σκορδύλη. Εδώ, όπως φαίνεται, τελειώνει το ποίημα του μπάρμπα Μπατζελιού και αρχίζει ο επίλογος του καταγραφέα, που προφανώς ήταν κι εκείνος ριμαδόρος (εκτός αν έλεγε του Μπατζελιού τί ήθελε να γράψει κι εκείνος τα μετέτρεπε σε έμμετρο λόγο). Είναι ένας επίλογος συγκλονιστικός (κυρίως για το ήθος που εκφράζει) όσο και το κυρίως ποίημα. Ο Λαούρδας αυτό το στίχο τον έχει ως «Εγώ, Αναγνώστης του Παπά, ο Σήφης του Σκορδύλη», δηλαδή Σήφης το όνομα του καταγραφέα. Και στις δύο περιπτώσεις πάντως ήταν αναγνώστης, δηλαδή χειροτονημένος ψάλτης (ορθότερα, «χειροθετημένος»). Ο αναγνώστης θεωρείται από την Εκκλησία κατώτερος βαθμός της ιεροσύνης (πριν το διάκονο και τον υποδιάκονο) και συνήθως υποκαθιστά, ως τίτλος, το κύριο όνομα εκείνου που τον φέρει.

[52] Βοσκός υπεύθυνος για τα έγγαλα, τα πρόβατα που παράγουν γάλα (αντίστοιχα ο στειρονόμος για τα στείρα).

[53] Τον θυμάται, τον φέρνει στο νου του.

[54] Πίκρες.

[55] Θυμόταν.

[56] Την κατάντια τους.

[57] Δηλαδή τα θυμόταν απέξω, όπως ένας δάσκαλος θυμάται το Ψαλτήρι (συνήθως ο δασκάλοι, οι μόνιμοι γραμματισμένοι των χωριών, έκαναν και τους ψάλτες).